

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра Практичної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

«Психологічні аспекти відхилень у поведінці неповнолітніх»
(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 4 курсу, групи ДМП-Пс21
спеціальності : 053 Психологія

(код і найменування спеціальності)

_____/Софія КАПЛУН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____/Тетяна САПЄЛЬНІКОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____/Лариса БАЧІЄВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о. завідувачка кафедри _____/Наталія КУЧЕРЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____/Маргарита МИХАЛЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»

Кафедра практичної психології

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Практична психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Н.С. КУЧЕРЕНКО

(підпис ініціали, прізвище)

« » 2025р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Каплун Софія Вікторівна

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Психологічні аспекти відхилень у поведінці неповнолітніх»

керівник роботи канд.психол. н., доц. Тетяна САПЄЛЬНІКОВА,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “11” квітня 2025 року №4801-5/925

2. Строк подання студентом роботи 28.05.2025
3. Перелік питань, які потрібно розробити
 1. Провести теоретичний аналіз психологічної літератури щодо поведінки що відхиляється у підлітків;
 2. Визначити індивідуально – психологічні особливості та фактори впливу на відхилення у поведінці неповнолітніх;
 3. Емпірично дослідити особливості відхилень поведінки неповнолітніх;
 4. Розробити психологічні рекомендації з метою профілактики відхилень поведінки неповнолітніх

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
Виконання кваліфікаційної (дипломної) роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання
1	Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з теми відхилень у поведінці неповнолітніх
2	Написання вступу дипломної роботи.
3	Написання першого розділу дипломної роботи, а саме: теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури на тему відхилень у поведінці неповнолітніх.
4	Виконання емпіричного дослідження особливостей відхилень поведінки неповнолітніх.
5	Статистична обробка результатів емпіричного дослідження та їх аналіз.
6	Психологічні рекомендації з метою профілактики відхилень поведінки неповнолітніх
7	Оформлення кваліфікаційної роботи. Підготовка матеріалу для захисту роботи.

5. Дата видачі завдання 12 квітня 2025 року.

Студент

_____ (підпис)

С. В. Каплун

_____ (ініціали, прізвище)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Т. С. Сапельнікова

_____ (ініціали, прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 8 таблиць, 13 рисунки, 79 сторінок, 26 літературних джерел.

Об'єкт: феномен відхилення у поведінці неповнолітніх.

Предмет дослідження: психологічні аспекти відхилень у поведінці неповнолітніх

Мета дослідження: дослідити психологічні особливості відхилень у поведінці неповнолітніх.

Основні завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз психологічної літератури щодо проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх.

2. Визначити психологічні особливості відхилень у поведінці неповнолітніх

3. Емпірично дослідити особливості відхилень у поведінці неповнолітніх

4. Розробити практичні рекомендації з метою профілактики відхилень у поведінці неповнолітніх

Практична значущість дослідження: результати емпіричного дослідження за тематикою дослідження особливостей девіантної поведінки підлітків можна буде використовувати у майбутній психокорекційній та психопрофілактичній роботі практичного психолога для розробки психокорекційних програм за тематикою психопрофілактики та психокорекції відхилень у поведінці неповнолітніх

Ключові слова: девіантна поведінка, неповнолітні, відхилення в поведінці, вольова організація особистості, адиктивна поведінка, делінквентна поведінка, саморуйнівна поведінка, соціальна бажаність, саморегуляція, соціальне середовище, емоційна регуляція.

ABSTRACT

The thesis contains: 8 tables, 13 figures, 79 pages, 26 references.

Object: The phenomenon of juvenile deviant behavior

The subject of the study: Psychological aspects of behavioral deviations in minors.

The purpose of the study: To study the psychological characteristics of behavioral deviations in minors.

The main tasks of the study:

1. To conduct a theoretical analysis of psychological literature concerning the problem of behavioral deviations in minors.

2. To identify the psychological characteristics of behavioral deviations in minors.

3. To empirically investigate the specific features of behavioral deviations in minors.

4. To develop practical recommendations aimed at the prevention of behavioral deviations in minors.

Practical significance of the study: The results of the empirical study on the peculiarities of deviant behavior in adolescents can be used in future psychocorrective and preventive work by practicing psychologists for the development of programs focused on the prevention and correction of behavioral deviations in minors.

Key words: Deviant behavior, minors, behavioral deviations, volitional organization of personality, addictive behavior, delinquent behavior, self-destructive behavior, social desirability, self-regulation, social environment, emotional regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В ПСИХОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНИХ	9
1.1. Теоретичний аналіз психологічної літератури з теми відхилень у поведінці неповнолітніх	10
1.2. Особливості та умови відхилення у поведінці неповнолітніх	15
1.3. Фактори впливу на формування девіантної поведінки неповнолітніх.	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	31
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІДХИЛЕНЬ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ	33
2.1. Організація та проведення емпіричного дослідження	33
2.2. Вибір та обґрунтування методик емпіричного дослідження.....	34
2.3. Емпіричне дослідження відхилень поведінки неповнолітніх.....	36
2.4. Психологічні рекомендації з метою профілактики відхилень поведінки неповнолітніх.....	56
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	60
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність дослідження: Актуальність дослідження відхилень у поведінці неповнолітніх зумовлена тим, що у сучасних умовах розвитку суспільства особливу увагу привертають проблеми, пов'язані з психологічними відхиленнями у поведінці неповнолітніх. Підлітковий вік є періодом інтенсивного особистісного розвитку, який супроводжується складними психологічними процесами, зростанням емоційної вразливості, потребою в самостверженні та соціальній адаптації. У результаті впливу несприятливих чинників як внутрішніх, так і зовнішніх поведінка підлітків може набути девіантних форм, що створює серйозні труднощі як для самих дітей, так і для суспільства загалом.

Важливість даного дослідження зумовлена стрімким поширенням психологічних відхилень у поведінці неповнолітніх у сучасному суспільстві. Зростання рівня агресивності, асоціальної поведінки, емоційної нестабільності та девіантних форм самореалізації серед підлітків свідчить про необхідність глибокого аналізу причин і умов виникнення таких явищ. Особливу тривогу викликає тенденція до раннього прояву деструктивної поведінки, що ускладнює соціалізацію та формування особистості. У процесі реформування системи освіти та соціальної політики в Україні особливої актуальності набуває формування високого рівня психологічної обізнаності серед педагогів, батьків та спеціалістів, які безпосередньо працюють з підлітками. Розробка ефективних методів психологічної профілактики та корекції поведінкових відхилень є важливою складовою сучасної практичної психології та запорукою успішної соціальної адаптації молоді.

Проблемі відхилень у поведінці неповнолітніх присвячено значну кількість наукових досліджень, як вітчизняних, так і закордонних авторів. Багато науковців присвятили свої роботи вивченню причин, форм і механізмів формування девіантної поведінки в підлітковому віці. Зокрема,

сутність і природу девіантної поведінки розглядали у своїх працях такі вчені, як Л.С. Виготський, Б.Г. Ананьєв, І.А. Баєва, І.С. Кон. У контексті соціально-психологічного підходу до проблеми девіацій важливими є дослідження, О.Я. Васильєвої, які акцентують на взаємозв'язку між середовищем, вихованням та індивідуальними особливостями підлітка.

Питання структури девіантної поведінки, її типології та мотиваційної частини розглядали Т. М. Титаренко, І. В. Чорна, які акцентують на дезадаптації особистості в соціальному середовищі, а також А. Бандура, який досліджує вплив соціального навчання і самомотивації на формування поведінки.

Значний внесок у дослідження профілактики та корекції відхилень у поведінці неповнолітніх зробили І.В. Дубровіна та Террі Е. Моффіт які розробили психологічні моделі підтримки та соціалізації дітей із проблемною поведінкою.

Дослідження проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх є актуальними та необхідними для ефективної профілактики, корекції поведінки та сприяння гармонійному розвитку особистості в умовах сучасного суспільства.

Об'єкт - феномен відхилення у поведінці неповнолітніх.

Предмет - Психологічні аспекти відхилень у поведінці неповнолітніх.

Мета - дослідити психологічні особливості відхилень у поведінці неповнолітніх.

Завдання:

1. Провести теоретичний аналіз психологічної літератури щодо проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх.

2. Визначити індивідуально – психологічні особливості та фактори впливу на відхилення у поведінці неповнолітніх.

3. Емпірично дослідити особливості відхилень у поведінці неповнолітніх

4. Розробити практичні рекомендації з метою профілактики відхилень у поведінці неповнолітніх

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури по тематиці відхилень у поведінці неповнолітніх.
2. Емпіричне дослідження за допомогою таких тестових методик як: Дослідження імпульсивності (В. Лосенков); Методика дослідження вольової організації особистості (А. Хохлов); Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки; Дослідження схильності до ризику (за О. Шмельовим).
3. Аналіз отриманих емпіричних даних з використанням статистичних методів обробки даних, кореляційний аналіз, коефіцієнт кореляції Пірсона.

Наукова новизна одержаних результатів: отримані результати дослідження сприяють подальшому розвитку досліджень у сфері девіантної поведінки підлітків

Практична значущість дослідження: результати емпіричного дослідження за тематикою дослідження особливостей девіантної поведінки підлітків можна буде використовувати у майбутній психокорекційній та психопрофілактичній роботі практичного психолога для розробки психокорекційних програм за тематикою психопрофілактики та психокорекції відхилень у поведінці неповнолітніх.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В ПСИХОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНИХ

1.1 Теоретичний аналіз психологічної літератури з теми відхилень у поведінці неповнолітніх

Девіантна поведінка неповнолітніх є складним і багатограним явищем, яке викликає значний інтерес у психології, соціології та педагогіці. Вона охоплює різноманітні форми поведінки, які відхиляються від соціальних норм і стандартів, що можуть включати агресію, правопорушення, вживання наркотиків, а також інші види ризикованої поведінки.

Згідно з результатами досліджень, проведених як українськими, так і закордонними науковцями, ключовими чинниками, що впливають на виникнення девіантної поведінки, є соціально-економічна ситуація, умови в родині та індивідуальні особливості підлітка. Наприклад, у своїх роботах Л.І. Божович наголошує на значущості емоційного клімату в сімейному середовищі та його ролі у психічному становленні підлітків. Вона вказує, що негативні емоційні стани, зокрема тривожність, страх та емоційне відчуження, можуть спричиняти розвиток девіантних форм поведінки. [3]

Одним із перших Л.С. Виготський [9] глибоко дослідив соціальні механізми формування поведінки дитини, що дозволило закласти методологічне підґрунтя для розуміння природи девіантної поведінки в підлітковому віці. Він підкреслював, що певні типи акцентуацій (зокрема, збудливий, нестійкий, істероїдний) можуть сприяти формуванню ризикованої, агресивної або соціально неприйнятної поведінки за умови несприятливих зовнішніх впливів. Виготський вважав, що девіантна поведінка у підлітків нерідко є формою дезадаптивного реагування на емоційні або міжособистісні конфлікти, а також спробою самоствердитися в умовах дефіциту підтримки та розуміння з боку дорослих. Його підходи стали основою для подальших досліджень у сфері медичної психології,

педагогіки та соціальної роботи, де девіації розглядаються як результат порушень процесу соціалізації на фоні індивідуально-психологічної вразливості особистості. Л.С. Виготський, який зробив фундаментальний внесок у розвиток теорії соціального формування особистості. Хоча поняття «девіантна поведінка» прямо не фігурує в його роботах, методологічні засади його досліджень створили потужне підґрунтя для подальшого наукового аналізу девіацій у дитячому та підлітковому віці.

На думку Виготського, психічний розвиток дитини відбувається у процесі інтеріоризації соціального досвіду, тобто засвоєння зразків поведінки, мовних структур, емоційних реакцій через взаємодію з оточенням. Він підкреслював, що вища психічна діяльність має соціальне походження, і лише згодом набуває індивідуального характеру. Саме тому ключовим чинником формування поведінки особистості є її соціальне оточення.

У контексті цього підходу девіантна поведінка може розглядатися як результат порушеної соціалізації, коли дитина чи підліток засвоює не конструктивні, а деструктивні моделі взаємодії з навколишнім середовищем. Це може бути зумовлено як недостатністю позитивного впливу з боку дорослих, так і домінуванням девіантних норм у мікросоціальному оточенні родині, серед однолітків, вулиці чи навіть онлайн-просторі.

Особливе значення в теорії Л.С. Виготського має поняття зони найближчого розвитку тобто тієї сфери потенційного розвитку, яку дитина може реалізувати за підтримки дорослого або більш компетентного партнера.

У сприятливих умовах саме ця зона є основою для ефективного навчання, розвитку саморегуляції, емпатії, ціннісних орієнтацій. Натомість у разі дефіциту позитивного соціального впливу зона найближчого розвитку може заповнюватися девіантними взірцями поведінки, які дитина сприймає як норму [9].

У наукових статтях Б.Г. Ананьєва питання розвитку особистості розглядається з позиції цілісного підходу, що поєднує біологічні, психологічні та соціальні чинники. Хоча він прямо не вживав терміну «девіантна поведінка» у сучасному розумінні, його праці створили міцне теоретичне підґрунтя для розуміння причин, що призводять до поведінкових відхилень у дітей і підлітків. Б.Г. Ананьєв розглядав людину як складну біопсихосоціальну систему, розвиток якої залежить від внутрішньої структури особистості та впливу зовнішнього середовища. На його думку, девіації у поведінці виникають не як результат одного окремого фактора, а є наслідком порушення гармонії між фізіологічними процесами, психічною діяльністю та соціальними впливами. [1]

Особливу увагу вчений приділяв поняттю «особистість у розвитку», вказуючи, що негативні соціальні умови зокрема дефіцит виховного впливу, деструктивна атмосфера в родині, недостатня підтримка з боку соціальних інституцій можуть спричинити деформацію особистісного зростання. Якщо дитина не отримує належних умов для реалізації своїх потреб, або її досвід є суперечливим, у неї можуть формуватися неадаптивні поведінкові моделі, зокрема девіантного характеру. Також Б.Г. Ананьєв акцентував на важливості індивідуальних властивостей нервової системи, рівня саморегуляції та особистісних установок. На його думку, якщо людина має низький рівень психоемоційної стійкості, знижений самоконтроль і високу реактивність, вона буде більш уразливою до впливів, що сприяють відхиленню від соціальних норм. [1]

Підхід Б.Г. Ананьєва до аналізу природи девіантної поведінки полягає в тому, що така поведінка розглядається як результат порушення єдності між людиною і середовищем. Для профілактики девіацій необхідно створювати сприятливі умови для гармонійного розвитку особистості, враховуючи всі складові її становлення біологічні, психологічні та соціальні. [1]

За концепцією І.А. Баєвої, психологічна безпека освітнього середовища виступає не лише як умовою комфортного перебування дитини в закладі

освіти, але і як один з основоположних чинників її особистісного розвитку. У своїх дослідженнях вчена підкреслює, що саме психологічно сприятливе середовище дозволяє забезпечити емоційний добробут учнів, зниження рівня міжособистісної напруги та формування довірчих відносин із дорослими й однолітками.

Таке середовище сприяє розвитку в дитини почуття власної значущості, формуванню позитивного «Я-образу», упевненості у власних силах, що є важливими захисними механізмами від проявів деструктивної або девіантної поведінки. Учні, які почуваються в безпеці, рідше виявляють агресію, замкнутість чи конфліктність, легше долають труднощі адаптації до вимог навчального процесу, активніше беруть участь у соціальному житті колективу.

Методика оцінки психологічної безпеки, запропонована Баєвою, дозволяє педагогам та психологам своєчасно виявити критичні точки в комунікативній структурі класу, у ставленні учнів до вчителів, однолітків, а також у власному сприйнятті шкільного середовища. Це має особливе значення для запобігання ризикованій поведінці, оскільки внутрішні суперечності або тривале відчуття загрози нерідко стають поштовхом до протестних чи захисних форм поведінки у підлітків. Баєва також звертає увагу на необхідність педагогічної підтримки та розвитку культури ненасильницької взаємодії у школі. Згідно з її поглядами, формування психологічної безпеки має починатися з роботи з учителями, які повинні бути не лише джерелом знань, але й емоційної підтримки, моделі гуманістичного ставлення до особистості дитини.

Концепція психологічної безпеки І.А. Баєвої дозволяє розглядати девіантну поведінку як природну відповідь дитини на загрозливе або фруструюче соціальне середовище. [2]

У своїх роботах І.С. Кон приділяв аналізу саме юнацького і підліткового віку як критичного періоду соціального та особистісного розвитку. За його концепцією, цей етап характеризується глибокими внутрішніми

трансформаціями перебудовою ціннісної системи, зростанням самосвідомості, формуванням світогляду, а також посиленням прагнення до автономії та самоствердження. У процесі дорослішання підліток поступово виходить за межі безумовного впливу сім'ї та починає шукати нові орієнтири, здебільшого в середовищі ровесників.

Саме в цей період часто виникають так звані «кризи ідентичності», коли молода людина намагається зрозуміти, ким вона є, яке її місце у суспільстві, що таке «добре» і «погано» не з погляду дорослих, а з власного досвіду. У випадку, якщо соціальне оточення не забезпечує конструктивних форм підтримки та не створює умов для безпечного самовираження, підліток може вдаватися до девіантної поведінки як до альтернативної моделі реалізації себе.

За Коном, важливу роль у цьому відіграє групова ідентифікація: підлітки схильні вступати в субкультурні об'єднання, де девіантні дії (наприклад, виклик суспільству, епатаж, зневага до правил) можуть мати позитивну символічну цінність. У такому середовищі відхилення від норм стає засобом визнання, способом здобути авторитет або підтримку. Таким чином, девіантна поведінка може бути не результатом внутрішньої патології, а формою пристосування до середовища, яке не задовольняє базові потреби в прийнятті, значущості й автономії. Кон також вказував на те, що саме суспільна реакція на девіацію часто «вбудовує» її в ідентичність підлітка. Клеймо «проблемної дитини» або «порушника» здатне закріпити відхилення як частину самоусвідомлення особистості. Це ускладнює соціальну реабілітацію і поглиблює ізоляцію таких підлітків.

У трактуванні І.С. Кона девіантна поведінка підлітків розглядається як форма соціальної комунікації особлива мова протесту й самовираження, що виникає у відповідь на недосконалість соціального середовища або порушення процесів соціалізації. Розуміння цього дає змогу зосередитися не лише на «виправленні» такої поведінки, а й на створенні умов для повноцінного розвитку особистості. [7]

Крім того, дослідження І. В. Чорної вказують на те, що соціальні фактори, такі як вплив однолітків і медіа, також відіграють важливу роль у формуванні девіантної поведінки. Вона зазначає, що підлітки, які мають низький рівень соціальної підтримки, частіше схильні до ризикованої поведінки, оскільки шукають визнання та прийняття в групі однолітків. [14]

Важливим аспектом є також психологічні характеристики самих підлітків. Згідно з концепцією американського психолога Альберта Бандури, девіантна поведінка часто є результатом низького рівня самоефективності та негативного самообразу. Підлітки, які не впевнені у власних можливостях і мають занижену самооцінку, можуть компенсувати внутрішню невпевненість через агресію або інші форми соціально неприйнятної поведінки. У таких випадках девіація виконує функцію психологічного захисту, самоствердження та привернення уваги до власних потреб. [15]

1.2. Особливості та умови відхилення у поведінці неповнолітніх

Девіантна поведінка неповнолітніх є складним соціально-психологічним явищем, яке виникає внаслідок багаторівневої взаємодії особистісних, міжособистісних і соціокультурних чинників. Вона не є ізольованою реакцією, а проявом глибших внутрішніх і зовнішніх впливів, які порушують гармонійний розвиток особистості. Підлітковий вік розглядається як один із найвразливіших періодів онтогенезу, оскільки саме в цей час відбуваються фундаментальні зміни в емоційній, когнітивній, поведінковій і соціальній сферах. Особистість підлітка проходить через вікову кризу ідентичності, коли юна особа прагне осмислити себе у світі, визначити свої цінності, знайти місце в соціумі. Потреба в самостійності та визнанні загострюється, водночас зростає конфліктність у стосунках із дорослими та посилюється вплив однолітків. Психологи вказують, що в цей період підвищується інтелектуальна чутливість: підлітки починають

ставити під сумнів авторитети, шукають власні орієнтири, і часто не мають достатньо зрілості для осмисленої рефлексії. Це створює потенціал для пошуку альтернативних, іноді девіантних, моделей поведінки.

На думку британського психіатра та дослідника дитячої психології Майкла Раттера, соціальне середовище є вирішальним у формуванні поведінки дитини, зокрема в підлітковому віці, який вважається критичним для становлення ідентичності. У своїх численних дослідженнях він доводив, що відхилення в поведінці дітей часто мають не лише внутрішньоособистісні, а й соціально обумовлені причини. У несприятливому середовищі, де бракує підтримки, стабільності та уваги з боку дорослих, підлітки починають шукати альтернативні, часто деструктивні способи реалізації своїх емоційних і соціальних потреб.

Особливо небезпечними для розвитку особистості, за Раттером, є хронічні сімейні конфлікти, емоційне відчуження з боку батьків, педагогічна байдужість або жорстке покарання, а також відсутність можливості соціального самовираження. Він підкреслює, що девіантна поведінка не є проявом внутрішньої патології, а, радше, наслідком порушення адаптації до несприятливих життєвих обставин. У такому контексті агресія, протест, втеча від реальності або адиктивна поведінка можуть виступати як компенсаторна реакція на хронічну фрустрацію базових потреб зокрема потреби в безпеці, прийнятті, любові та довірі.

Ключову роль при цьому відіграє індивідуальна вразливість дитини та наявність або відсутність механізмів психологічного захисту. Одна і та ж ситуація, наприклад емоційне нехтування може мати різний ефект: у когось викликати внутрішнє замикання, у когось зовнішню агресію. Особливої уваги, за словами Раттера, заслуговують діти із соціально вразливих категорій, зокрема вихованці інтернатів, діти з неповних або проблемних родин, жертви насильства та внутрішньо переміщені особи. На його думку, девіантна поведінка таких дітей є своєрідним дзеркалом порушеного зв'язку між особистістю та суспільством. З погляду практичної роботи, Раттер

наголошує на необхідності створення захисного соціального середовища, яке включає активну участь дорослих у житті підлітка, формування довірливих міжособистісних стосунків у родині та школі, індивідуальний психолого-педагогічний супровід, а також розвиток у дитини навичок саморегуляції, емоційної грамотності й саморефлексії. [21]

Як зазначає І.В. Дубровіна, високий рівень внутрішньої напруги, що поєднується з недостатнім досвідом конструктивного вирішення конфліктів, часто стає основою для протестної, компенсаторної або унікаючої поведінки, яка легко набуває девіантних форм.

Серед ключових психологічних характеристик підлітків, що сприяють виникненню девіацій, науковці виокремлюють:

- емоційну нестабільність, що проявляється в перепадах настрою, підвищеній дратівливості, імпульсивності;
- сильну потребу в самоствердженні, яка за відсутності позитивних каналів реалізації може набувати форм агресії, провокативної або асоціальної поведінки;
- схильність до ризику як форми соціального визнання, яка іноді є свідомою демонстрацією сили чи незалежності;
- глибоку залежність від соціального схвалення однолітків, що робить підлітків особливо вразливими до групового тиску;
- недостатню сформованість ціннісно-нормативної системи, що призводить до нерозуміння меж дозволеного та морально прийняттого. [5]

Сім'я як перше соціальне середовище має вирішальне значення у формуванні поведінки дитини. Як зазначає Джой Ософскі, найвищі ризики для психічного здоров'я спостерігаються у дітей із дисфункційних родин з емоційною холодністю, надмірною опікою або жорстким стилем виховання. Особливо небезпечними є ситуації, коли батьки демонструють деструктивні зразки поведінки: агресивність, зловживання алкоголем, правопорушення або повне відсторонення від процесу виховання. [24]

Освітнє середовище може істотно впливати на рівень адаптації підлітків та їхнє ставлення до соціальних інституцій. Як підкреслює американський психолог Томас Дж. Дішон, брак підтримки в школі, наявність булінгу, відсутність досягнень або перспектив розвитку можуть призводити до формування відчуження, недовіри до дорослих та соціальних норм. У таких умовах девіантна поведінка може стати формою самовираження або протесту. Дішон також наголошує на значенні групи однолітків як одного з провідних факторів ризику: підлітки з високою потребою у визнанні схильні наслідувати девіантні моделі поведінки, якщо вони домінують у їхньому найближчому соціальному середовищі. Саме підліткова група здатна або підтримувати конструктивні соціальні норми, або, навпаки, формувати сприятливий ґрунт для девіацій через груповий тиск, романтизацію порушень норм і відчуття приналежності до "особливої" спільноти. [18]

Як зазначає Л. Стейнберг соціальний тиск з боку однолітків виступає одним із найсильніших факторів поведінкового впливу в цьому віці. Це пов'язано з тим, що в підлітка ще не до кінця сформована система моральних орієнтирів, і він легко піддається впливу зовнішніх авторитетів, зокрема «лідерів» групи. У таких умовах навіть ті підлітки, які раніше демонстрували соціально прийнятну поведінку, можуть поступово засвоювати девіантні зразки, наприклад агресивність, порушення дисципліни, вживання психоактивних речовин чи кримінальні прояви. Крім того, коли підліток відчуває себе емоційно відчуженим у родині або не знаходить підтримки в школі, він схильний шукати визнання серед однолітків. І якщо саме девіантна група дає це відчуття приналежності та «значущості», вона стає для дитини основним джерелом соціалізації [26].

До чинників девіацій можна також віднести індивідуально-психологічні чинники зокрема занижена самооцінка, відсутність навичок емоційної регуляції, дитячі психотравми є серйозними підґрунтями для розвитку агресії, самоізоляції, протестної поведінки або втечі в залежності. У межах концепції Террі Е. Моффіт, відомої американської та новозеландської

дослідниці, девіантна поведінка підлітків розглядається як результат складної взаємодії соціальних, когнітивних і нейропсихологічних чинників. Моффіт запропонувала двофакторну теорію девіації, згідно з якою всі випадки асоціальної поведінки в підлітковому віці поділяються на дві основні групи:

- Обмежена підлітковим віком – це тип девіантної поведінки, що виникає переважно через вплив однолітків, потребу в автономії або протесті проти контролю дорослих.
- Довготривала – характерна для підлітків із глибшими нейропсихологічними порушеннями, порушенням саморегуляції, емоційною нестабільністю, а також за умов несприятливого соціального середовища (дисфункційна родина, насильство, соціальна ізоляція).

Також Моффіт підкреслює, що девіантна поведінка виконує не лише деструктивну, а й компенсаторну функцію, дозволяючи підліткам реалізовувати потребу у визнанні, контролі над ситуацією, належності до групи. Її теорія дає змогу глибше зрозуміти мотиваційні основи різних типів девіантної поведінки, їх часові рамки та потенційні наслідки.[23]

Сьогодні надзвичайну роль відіграють інформаційні, цифрові та медіафактори. Постійна присутність в інтернет-середовищі, неконтрольований доступ до контенту з елементами насильства, маніпуляцій чи культу антисоціальних героїв веде до розмиття моральних орієнтирів у підлітків.

В своїх дослідженнях Сапельнікова Т.С. визначає, що існує взаємозв'язок між окремими особистісними рисами старшокласників та рівнем їхньої активності у соціальних мережах.

У ході аналізу цифрової поведінки було встановлено, що найбільшу частку складають учні з високим рівнем активності в соціальних мережах, на другому місці підлітки із середнім рівнем залученості, тоді як найменше виявилось тих, хто проявляє низький рівень активності в онлайн-просторі. Що до самооцінки старшокласників, то більшість досліджуваних

старшокласників показали адекватний рівень самооцінки, що вочевидь, може бути показником сформованої позитивної «Я-концепції». Щодо здатності до самопред'явлення ключового чинника в міжособистісному спілкуванні учні старших класів здебільшого продемонстрували середній (45%) та високий (також 45%) рівні, що свідчить про впевненість у власній соціальній ролі та готовність до відкритої взаємодії з оточенням.

В дослідженнях було виявлено також, що підвищена самопрезентаційна активність у реальному спілкуванні тісно корелює з активною поведінкою в інтернет-середовищі, що є характерним для сучасних підлітків. Якщо розглядати такі характеристики, як самооцінка, а також тип темпераменту (амбіверсія/інтроверсія), то в роботах науковців не виявлено прямого зв'язку з активністю в соціальних мережах. Це дозволяє зробити висновок, що ці риси, хоча і є важливими у загальній структурі особистості, не є провідними у контексті формування цифрової активності в підлітковому віці.

Таким чином, гіпотеза про існування взаємозв'язку між рівнем активності у соціальних мережах і такими особистісними характеристиками, як екстравертованість, самооцінка та здатність до самопред'явлення, отримала часткове підтвердження. Доведено наявність значущих зв'язків із двома із трьох досліджуваних чинників здатністю до самопред'явлення та екстравертованістю, що відкриває перспективи для подальших психологічних досліджень у сфері цифрової соціалізації підлітків. Якщо казати про активність в соціальних мережах, то треба звертати увагу на тип інформації, з якою переважно взаємодіє підліток. Інформація, яка належить до психологічно небезпечного контенту може приводити до викривлення поведінки та прояву девіантних рис характеру. Дуже важливо приділяти особливу увагу тому в якому ракурсі та з якою метою іде активність підлітка у соціальних мережах. [10]

Як показали дослідження Голубевої А. значна частина контенту, що споживається підлітками, містить викривлені зразки соціальної взаємодії,

які за відсутності критичного мислення формують у молоді викривлене уявлення про норми. Це особливо небезпечно в умовах емоційної нестабільності підліткового віку, коли молода особистість активно шукає зразки для наслідування.

Серед додаткових чинників, що сприяють девіантній поведінці, варто відзначити:

- відсутність позитивних дорослих моделей;
- дезорганізацію соціальних ролей;
- низьку соціально-професійну перспективу;
- кризу цінностей та відчуття несправедливості;
- насильницький досвід або нехтування у ранньому віці;
- брак підтримки у складні періоди життя.

Девіантна поведінка неповнолітніх формується на стику внутрішньої психологічної незрілості особистості та зовнішніх соціально-психологічних і культурних впливів, які нерідко мають деструктивний характер. Вона виступає не лише проявом індивідуальної дезадаптації, а й своєрідним маркером загальної соціальної напруги, що акумулює в собі недоліки виховання, проблеми освіти, інформаційної безпеки та морально-етичної кризи в суспільстві. Ефективне попередження та подолання девіантної поведінки вимагає системного підходу від психологічної підтримки дітей до глибокого переосмислення стратегії виховання, освітньої політики та ролі медіа в житті молоді. [7]

1.3. Фактори впливу на формування девіантної поведінки неповнолітніх

Сучасні наукові підходи все частіше розглядають девіантну поведінку не лише як відхилення від соціальних норм, а як своєрідну форму неадаптивної, але логічної реакції особистості на соціальні виклики.

Зокрема, Рожнова Т.М. звертає увагу на тому, що девіація може бути не проявом патології, а спробою психологічної адаптації до викривленої, конфліктної або несправедливої соціальної реальності. [25]

У контексті соціально-психологічного підходу до проблеми девіантної поведінки, вагоме місце займає дослідження В. Канарського, у якому акцентується на множинності чинників, що впливають на відхилення у поведінці неповнолітніх. Зокрема, він підкреслює, що девіантна поведінка є наслідком невдалого процесу соціалізації, в основі якого лежать порушення ідентифікації та індивідуалізації. У таких умовах у підлітків зникають або конфліктують між собою культурні норми, цінності та соціальні зв'язки, що сприяє формуванню стану соціальної дезорганізації. Автор доводить необхідність комплексного підходу до вивчення й профілактики девіантної поведінки, враховуючи не лише психологічні або біологічні, а й соціальні чинники впливу [6]

У контексті соціально-психологічного підходу до аналізу девіантної поведінки значний внесок зробила Т. М. Титаренко, яка розглядала розвиток особистості як процес соціальної адаптації в умовах динамічного соціального оточення. На її думку, особистість формується через активну взаємодію із соціальним середовищем, і ця взаємодія є вирішальною для засвоєння норм, цінностей та моделей поведінки. Особливу увагу Титаренко приділяє життєвим кризам та ситуаціям соціальної невизначеності, які можуть призводити до порушень особистісної ідентичності. В таких умовах підлітки, не маючи достатньої підтримки в сім'ї, школі чи серед однолітків, часто опиняються в ситуації фрустрації базових потреб у приналежності, самореалізації, визнанні.

У цьому випадку девіантна поведінка розглядається як адаптивна реакція на дисфункційне середовище, що блокує реалізацію потреб у межах соціально прийнятних норм. [13]

У контексті соціально-психологічного підходу до проблеми девіантної поведінки значний внесок зробив Юрій Бронфенбреннер, який акцентував

на взаємозв'язку між соціальним середовищем, стилем виховання та індивідуальними особливостями підлітка. Його екологічна (соціо-екологічна) модель розвитку розглядає чотири рівні: від найближчої мікросистеми (сім'я, однолітки) до макросистеми (культура, правові норми). Бронфенбреннер підкреслює, що девіантна поведінка підлітків формується не лише через внутрішні риси, а в результаті складної взаємодії індивідуального й соціального контексту. Так, несприятливі умови соціалізації відсутність емоційної підтримки в сім'ї, негативні стилі виховання, а також соціальна ізоляція створюють умови, що підвищують ризик девіантної поведінки .

Крім того, дослідження підтверджують, що підтримка сім'ї ("тепло") знижує агресивні й девіантні схильності, тоді як відсутність такої підтримки є фактором ризику .

Такий підхід дозволяє розглядати девіантну поведінку як результат дисфункцій у процесі соціалізації що зумовлено та індивідуальними, і соціальними факторами. Це підтверджує необхідність комплексного підходу до профілактики та корекції, який враховує як особистісні риси підлітка, так і рівні соціального середовища. [16]

У своїх дослідженнях С. Скородинська акцентує на впливі соціальних мереж як інформаційного середовища, що істотно формує поведінку підлітків. Вона підкреслює, що в умовах інформаційного перенасичення, емоційної нестабільності, соціального тиску та нестачі реальних міжособистісних контактів, підлітки часто використовують девіантну поведінку як механізм самовираження або захисту. Надмірне перебування в соціальних мережах, споживання деструктивного контенту та участь у ризикованих онлайн-практиках можуть знижувати критичність мислення, викривляти систему цінностей і формувати толерантність до асоціальних моделей поведінки. Згідно з її висновками, соціальні мережі здатні не лише посилювати вже наявні психологічні вразливості, а й виступати

самостійним фактором ризику у розвитку девіантної поведінки серед неповнолітніх. [12]

Згідно з дослідженнями американського нейропсихолога Роберта Сапольскі, девіантна поведінка може бути наслідком складної взаємодії біологічних і соціально-психологічних чинників. Зокрема, нейрофізіологічні порушення, такі як пошкодження префронтальної кори або дисфункція системи контролю імпульсів, можуть знижувати здатність особистості до саморегуляції та морального розсуду. Хоча біологічні чинники самі по собі не виступають визначальними, вони можуть формувати вразливість особистості до розвитку девіантної поведінки за умови взаємодії з несприятливими соціальними факторами. [11]

У межах мотиваційного підходу до аналізу девіантної поведінки значний внесок зробив А. Маслоу, який вважав, що фрустрація є особливим психічним станом, що виникає внаслідок незадоволення базових потреб людини. Згідно з його ієрархією потреб, індивід не може повноцінно функціонувати та розвиватися, якщо не задоволені такі ключові рівні, як потреба в безпеці, любові, повазі та самореалізації.

Коли підліток натрапляє на труднощі або перешкодами, які перешкоджають задоволенню цих потреб чи то в реальному житті, чи у власному сприйнятті виникає стан фрустрації. Це, своєю чергою, супроводжується негативними емоціями: розчаруванням, тривогою, гнівом, безнадією. Підліток може відчувати внутрішній конфлікт між бажаним і досяжним, що порушує емоційний баланс та ускладнює прийняття рішень.

Фрустрація, пов'язана з глибокими соціально-емоційними потребами, може стати тригером девіантної поведінки, якщо підліток не має конструктивних механізмів подолання стресу. Особливо високим є ризик у віці, коли здатність до саморегуляції ще тільки формується, а потреба у визнанні, приналежності до групи та особистісному зростанні особливо гостра.

До важливих факторів, що сприяють формуванню девіантної поведінки, належать також індивідуально-психологічні особливості особистості зокрема: занижена самооцінка, низький рівень розвитку емоційної саморегуляції, наявність психологічних травм, отриманих у дитинстві.

Такі чинники часто не мають зовнішніх ознак, проте впливають на емоційне самопочуття та світосприйняття підлітка. Низька впевненість у собі може провокувати прагнення до самоствердження через агресивні, демонстративні чи ризиковані дії, тоді як нестача навичок емоційного контролю підвищує ймовірність імпульсивної, конфліктної або навіть саморуйнівної поведінки.

Психологічні травми зокрема досвід нехтування, насильства, втрати, хронічного емоційного голоду здатні спотворювати уявлення підлітка про себе та соціальний світ. У результаті можуть формуватися захисні або компенсаторні стратегії: самоізоляція, втеча від реальності (включно з вживанням психоактивних речовин), протиставлення себе соціальним нормам.[21]

Дослідження А. Карлсона свідчать, що батьки відіграють провідну роль у формуванні поведінки підлітків як безпосередньо, так і опосередковано. Найбільше значення має батьківська підтримка, похвала, заохочення, прояви любові й емоційної близькості. Такі дії зміцнюють зв'язок із дитиною, сприяють розвитку самоконтролю й знижують ризик девіантної поведінки. Водночас слабкі емоційні зв'язки, неефективне чи жорстке виховання, а також брак контролю з боку батьків підвищують ймовірність правопорушень. Особливо небезпечними є сімейні конфлікти або відсутність очікуваної підтримки, що, згідно з теорією напруги, може викликати фрустрацію та агресію, ведучи до девіацій [17].

У статті Л.О. Котлової обґрунтовано, що конфліктні форми поведінки є результатом складної взаємодії суб'єктивних (особистісних) та об'єктивних (соціальних) чинників. Конфліктна поведінка, як один із проявів девіацій у юнацькому віці, виникає через ригідність характеру, знижену здатність до

емпатії, прагнення до домінування, а також як наслідок фрустраційних переживань, низької адаптивності та нереалістичних очікувань щодо соціальної взаємодії.

Автором було виділено два провідні типи особистісного реагування: стійкий профіль, якому притаманні адекватна самооцінка, розвинуті механізми саморегуляції та конструктивні форми поведінки у конфліктних ситуаціях, і уразливий профіль, що характеризується імпульсивністю, емоційною нестабільністю, високим рівнем тривожності, схильністю до агресивного реагування, внутрішнім напруженням і проблемами в адаптації. Окрему увагу приділено тому, що конфліктна або агресивна поведінка у підлітків може бути способом захисту психологічного «Я», компенсацією почуття неповноцінності або реакцією на порушену систему соціальних відносин. Зокрема, уразливі юнаки, які відчують соціальну неприйнятність або брак підтримки, частіше демонструють девіантні моделі поведінки як форму протесту або емоційного розрядження.

Правопорушення, скоєне неповнолітнім, виступає характерним індикатором несприятливого середовища життя та недоліків у вихованні підлітка в сім'ї. [8]

Проведений теоретичний аналіз Гошовським Я., Гошовською Д. дозволяє дійти висновку, що девіантна поведінка неповнолітніх є наслідком комплексної взаємодії індивідуально-психологічних, соціально-психологічних, педагогічних і соціальних чинників. В умовах соціально-економічної нестабільності, трансформаційних процесів у суспільстві, порушення моральних та етичних норм, діти та підлітки виявляються уразливими до впливу деструктивних моделей поведінки.

Значну роль у формуванні девіацій відіграє неспроможність соціальних інститутів забезпечити належну соціалізацію підлітків, а також низький рівень психологічної культури суспільства та професійної компетентності спеціалістів. Особливої уваги потребують проблеми, пов'язані з дефіцитом любові, безпеки та емоційної підтримки у родинному середовищі, що,

відповідно до психоаналітичних концепцій, зумовлює глибинні внутрішні конфлікти, які можуть проявлятися у формі девіантної поведінки.

До чинників, що сприяють виникненню девіантної поведінки, належать:

- зростання неповнолітнього в неповній сім'ї (за відсутності одного з батьків);
- виховання дитини в родині без одного з батьків, що призводить до ослаблення виховного впливу та зниження рівня емоційної підтримки.- нестабільна або конфліктна атмосфера в сім'ї, зокрема часті сварки, прояви агресії, психоемоційна напруга між членами родини;
- виховання в умовах гіперопіки або, навпаки, емоційного нехтування, що спричиняє труднощі у формуванні автономності, відповідальності та впевненості в собі;
- наявність негативного зразка поведінки з боку батьків або дорослих, зокрема схильність до алкоголізму, тютюнопаління, асоціальних проявів;
- досвід фізичного, психологічного або сексуального насильства в дитинстві, що формує глибокі психотравми та порушує базове відчуття безпеки;
- соціальна дезадаптація в навчальному середовищі: булінг, відсутність підтримки з боку педагогів, низька успішність, авторитарні стилі спілкування;
- вплив девіантного мікросоціального оточення (наприклад, участь у неформальних групах з антисоціальними нормами);
- низький рівень самоконтролю, імпульсивність, емоційна нестійкість, які ускладнюють здатність діяти відповідно до соціальних норм;
- зниження критичності мислення та емоційного реагування під впливом цифрового середовища, де нормалізуються девіантні форми поведінки;
- відсутність доступу до психоемоційної підтримки, зокрема від шкільного психолога або інших фахівців.

У підлітковому та юнацькому віці існує низка життєвих обставин, які мають особливо сильний стресогенний вплив на психіку молодії

особистості. До таких подій належать: розлучення батьків, їх роздільне проживання при збереженні формального шлюбу, втрата одного з батьків, перші епізоди вживання алкоголю чи наркотиків, ув'язнення батька або матері на тривалий термін.

Відсутність одного з батьків у сім'ї порушує її цілісність як соціальної одиниці та послаблює її виховний потенціал, знижуючи рівень контролю і вимог до дитини. Особливо несприятливим чинником для психоемоційного стану неповнолітнього є не лише сам факт розлучення, а й соціальна атмосфера, що його супроводжує: незручні співчуття з боку оточення, непрямі звинувачення чи осуд конкретного з батьків усе це може поглиблювати внутрішню напругу дитини, провокуючи відчуття провини, тривожність або протестну поведінку.

Неприємні зауваження, необачна поведінка дорослих, осудливі погляди знайомих або родичів, усе це може глибоко травмувати емоційний стан підлітка. Порушення гармонії в сім'ї, девіантна або аморальна поведінка її членів справляють сильний вплив на формування внутрішнього світу дитини. У таких умовах підлітки часто переймають негативні моделі: байдужість до моральних норм, зневагу до інших, агресивне або протестне ставлення до суспільства. Як наслідок, молоді люди з подібних родин нерідко стають лідерами у групах з девіантною поведінкою, включаючи правопорушні підліткові угруповання.

Підліток або юнак, який зростає без одного з батьків, часто намагається компенсувати цю втрату, орієнтуючись на інших людей, серед яких можуть бути особи з асоціальною або навіть злочинною поведінкою. Відсутність батька чи матері може породжувати у дитини глибоке відчуття внутрішньої неповноцінності як у побутовому, так і в особистісному сенсі. Це, своєю чергою, спричиняє появу таких рис, як замкнутість, агресивність, образливість, а також прагнення довести власну значущість у групі однолітків, здобути повагу за будь-яку ціну.

Йдеться не лише про відсутність безпосереднього виховного впливу з боку батька. Набагато глибші наслідки має формування негативних психологічних установок, які відкривають шлях до прийняття деструктивних моделей поведінки. Якщо дитина зростає у родині, де присутні насильство, часті конфлікти, вживання алкоголю або емоційна байдужість, це створює середовище, в якому нормалізуються агресивні реакції та порушення соціальних норм [4].

Окрім родини, важливу роль у формуванні девіантної поведінки відіграє вторинна соціалізація насамперед освітнє середовище, неформальні підліткові групи та медіапростір. В умовах недостатньої участі родини, саме ці структури можуть визначати домінантні моделі поведінки, включаючи антисоціальні.

Згідно з теорією Р. Мертона, девіантна поведінка виникає в умовах аномії соціального стану, в якому старі норми більше не працюють, а нові ще не сформовані. У підлітків, які не отримують чітких моральних орієнтирів у родині, школі чи суспільстві, зростає схильність до експериментів з поведінкою, яка виходить за межі соціально прийнятного. [22]

Сучасна українська реальність формує додаткові психотравмуючі чинники: переживання втрати, вимушене переміщення, зруйноване житло, відсутність стабільного оточення. Це створює новий тип ризику для дітей і підлітків, у яких не сформовані стійкі механізми подолання травми. Такі діти схильні до агресії, замкнутості, самодеструктивної або девіантної поведінки. Фрустрація, емоційне виснаження, хронічна тривога можуть проявлятися не лише через зовнішні вчинки, а й через психосоматичні симптоми: порушення сну, головний біль, проблеми з травленням. Така реакція є формою непрямой девіації.

Один із малодосліджених, але важливих факторів відсутність у житті підлітка "дорослого-наставника", до якого можна звернутись у кризовій ситуації. За даними досліджень, підлітки, які мають емоційно стабільну

фігуру дорослого (вчителя, тренера, родича), рідше потрапляють у девіантне середовище.

Підлітки, до яких суспільство постійно застосовує ярлики ("проблемний", "небезпечний", "безперспективний"), починають ідентифікувати себе відповідно до цих ролей. Такий процес самореалізації негативного очікування називають ефектом Пігмаліона, і він може посилювати девіації навіть у відносно контрольованих умовах. [22]

У своїх роботах К. Хорні, З. Фрейд також розглядали чинники формування девіантної поведінки. У контексті класичної психоаналітичної традиції проблематика формування девіантної поведінки також висвітлювалась у працях З. Фрейда та К. Хорні. Зигмунд Фрейд підкреслював, що девіантні прояви особистості можуть бути результатом неусвідомлених внутрішніх конфліктів, зокрема тих, які виникають унаслідок незадоволення базових потреб у любові, безпеці, прийнятті та підтримці у ранньому дитинстві. Такі конфлікти, згідно з його теорією, можуть витіснятись у несвідоме, але згодом проявлятись у формі порушень поведінки або агресії.

Карен Хорні розвинула ці ідеї, запропонувавши поняття «базової тривоги» глибокого почуття незахищеності, що виникає у дитини внаслідок емоційної ізоляції або браку батьківської підтримки. На її думку, саме базова тривога стає основою для формування відчуженого, ворожого або надмірно пристосованського стилю поведінки. У дорослому або підлітковому віці ці стратегії можуть проявлятись у вигляді девіантних форм: агресивності, замкненості, соціального протесту або неадекватної реакції на соціальні стимули. [19, 20].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Проведено теоретичний аналіз психологічної літератури щодо проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх. У результаті теоретичного аналізу наукової літератури, присвяченої проблемі девіантної поведінки неповнолітніх, було встановлено, що це складне соціально-психологічне явище формується під впливом широкого спектра взаємопов'язаних чинників: індивідуально-психологічних, сімейних, освітніх, соціокультурних та інформаційних. В багатьох дослідженнях психологів девіантна поведінка неповнолітніх постає як складне соціально-психологічне явище, зумовлене багатофакторною взаємодією індивідуальних, сімейних і соціальних умов розвитку. Аналіз наукових праць вітчизняних і закордонних дослідників (Л.І. Божович, І. В. Чорної, А. Бандура) дозволяє зробити висновок, що ключовими чинниками є: несприятлива емоційна атмосфера в родині; нестача соціальної підтримки; негативний вплив групи однолітків; низький рівень самооцінки та емоційної стабільності.

В умовах зростання складності соціального середовища та посилення психологічного навантаження на особистість підлітка, особливої актуальності набуває проблема розробки та впровадження ефективних профілактичних і корекційних стратегій щодо подолання девіантної поведінки. Сучасні підходи вимагають врахування не лише зовнішніх факторів ризику, а й глибоких особистісних механізмів, які лежать в основі поведінкових відхилень. Комплексна природа девіацій передбачає взаємодію біологічних, психологічних, соціальних та культурних чинників, що вимагає мультидисциплінарного підходу до розв'язання проблеми.

Визначено індивідуально – психологічні особливості та фактори впливу на відхилення у поведінці неповнолітніх. Акцентовано на особливостях і умовах виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх. Встановлено, що ключову роль у формуванні девіацій відіграє емоційний стан підлітка, а

також вплив мікросоціального оточення родини, школи, однолітків. Значущими виявилися також негативні умови соціалізації, дефіцит підтримки та позитивних моделей поведінки. Здійснено аналіз чинників, що впливають на розвиток девіантної поведінки. Виявлено, що найбільшу загрозу становлять: сімейна дисфункція, психологічні травми, агресивне інформаційне середовище, негативний приклад у найближчому оточенні. Девіантна поведінка часто є відповіддю підлітка на фрустрацію, соціальну несправедливість або брак емоційного контакту з дорослими.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІДХИЛЕНЬ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Організація та проведення емпіричного дослідження

Вибірка дослідження склала 30 здобувачів середньої освіти у віці від 10 до 15 років. До вибірки входили учні 5–9 класів. Дослідження проводилося за умови добровільної участі учасників та згоди батьків (опікунів) неповнолітніх.

Емпіричне дослідження відхилень поведінки неповнолітніх було проведено в онлайн-режимі, а саме за допомогою використання Google Forms, де були розміщені обрані психодіагностичні методики.

Для забезпечення етичності та комфортної участі у дослідженні з кожним учасником було проведено попередню бесіду, під час якої школярам у доступній формі пояснювалася мета дослідження. Особлива увага приділялася забезпеченню добровільності участі та конфіденційності отриманих результатів.

Усі респонденти були ознайомлені з інструкціями до психодіагностичних методик. Наше дослідження також проводилось у декілька етапів:

1. Пошук психологічних методик, які дозволять максимально точно дослідити задані феномени;
2. Підбір вибірки та підбір досліджуваних;
3. Проведення дослідження;
4. Збір та оброблення результатів.

Для статистичної обробки та аналізу отриманих у ході дослідження емпіричних даних були використані комп'ютерні програми Statistica 6.0 та Microsoft Excel. Застосування цифрових інструментів дозволило ефективно здійснити математичну обробку результатів, що підвищило ймовірність та об'єктивність отриманих висновків.

2.2. Вибір та обґрунтування методик емпіричного дослідження

Для проведення емпіричного дослідження було обрано психодіагностичні методики:

1. «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков);
2. «Методика дослідження вольової організації особистості» (А. Хохлов);
3. «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки» (А. Орел);
4. «Дослідження схильності до ризику» (за О. Шмельовим).

Першою методикою, застосованою у дослідженні, стала діагностична програма «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков), яка була обрана з метою визначення рівня імпульсивності у підлітків. Тест складається з 20 тверджень, на які учасникам необхідно надати одну з відповідей: «безумовно так», «мабуть, так», «мабуть, ні», «безумовно ні». Методика дає змогу оцінити схильність підлітка до нестриманих, поспішних дій або, навпаки, здатність діяти виважено, обережно та з концентрацією. У ході виконання завдань учням пропонують розв'язати нескладні завдання, при цьому акцент робиться на точність, уважність та стриманість. Ця методика дозволяє визначити рівень сформованості такої індивідуальної особистісної риси, як імпульсивність.

Другою методикою було обрано методику «Методика дослідження вольової організації особистості» А. Хохлова.

За допомогою методики «Методика дослідження вольової організації особистості» (А. Хохлова) можна визначити оцінку рівня сформованості вольових якостей у підлітків. Тест складається з 56 тверджень на які необхідно дати відповідь «так» або «ні» залежно від того, наскільки це відповідає поведінці та особливостям самосприйняття підлітка. Усі твердження стосуються повсякденних ситуацій, де виявляються вольові

риси: цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, рішучість, витримка, сміливість та організованість.

За допомогою методики можна визначити чи підліток доводить розпочате до кінця, як він реагує на труднощі, чи може змусити себе зробити щось неприємне, чи легко відмовляється від задуманого. Результати методики дають змогу оцінити загальний рівень вольової організації, виявити сильні та слабкі сторони вольової сфери, що дуже важливо для психологічної підтримки, навчання та розвитку дитини.

Методика «Виявлення схильності до неадекватної поведінки» була обрана для виявлення ризику асоціальної, агресивної або нестабільної поведінки у дітей та підлітків. Тест складається з 98 тверджень, на які потрібно відповісти «так» або «ні» залежно від того, наскільки ці висловлювання відповідають поведінці дитини. За результатами можна оцінити рівень соціальної адаптованості, емоційної стабільності та самоконтролю, що важливо для своєчасного виявлення потенційних труднощів у поведінці та подальшої психологічної підтримки.

Наступна методика для визначення характерологічних особливостей була обрана методика «Дослідження схильності до ризику» О. Шмельова. Метою цієї методики є виявлення рівня ризикованості особистості, тобто визначення того наскільки підліток схильний діяти в ситуаціях невизначеності, приймати сміливі або необачні рішення, ігноруючи можливі наслідки.

Ця методика дозволяє оцінити чи ризик є усвідомленим і вмотивованим, чи навпаки імпульсивним, неконтрольованим і потенційно небезпечним. Методика складається із 50 запитань, на які підліток має дати відповідь «так» або «ні», обираючи відповідь залежно від власних уподобань, досвіду чи звичних реакцій у життєвих ситуаціях. Завдяки цьому аналізу можна виявити загальну установку на ризик, рівень обережності чи схильність до невиправдано ризикованої поведінки, що важливо для прогнозування поведінкових стратегій і подальшої психологічної підтримки. Застосування

цієї методики дає змогу глибше зрозуміти особливості поведінки підлітків у ситуаціях, пов'язаних із ризиком, невизначеністю чи психологічним напруженням.

2.3. Емпіричне дослідження відхилень поведінки неповнолітніх

На початку дослідження нами були зроблені описові статистики за показниками, що характеризують рівень імпульсивності у підлітків. Отримані результати описової статистики за методикою «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков) представлено у Табл. 2.1.

Описова статистика за методикою «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков);

Таблиця 2.1.

«Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков) Показники за методикою	Середнє значення	Медіана	Мода	Середньо квадратичне відхилення	Дисперсія	Частота моди
Імпульсивність	2.67	2.65	3.00	0.27	0.07	5
Впевненість в спілкуванні	2.55	2.57	2.57	0.28	0.08	7
Цілеспрямованість	3.72	2.71	2.71	0.40	0.16	6

Результати дослідження за методикою «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков) проілюстровано на Рис.1.

Згідно з діаграмою, середній рівень імпульсивності спостерігається у більшості респондентів 60%. Це може свідчити про те, що основна частина учасників дослідження здатна контролювати свою поведінку, хоча в окремих ситуаціях можуть виникати емоційно зумовлені реакції. Загалом, помірний рівень імпульсивності, який можна вважати притаманним

більшості підлітків, є ймовірною ознакою достатньо сформованої саморегуляції та може сприяти адекватній поведінці як у соціальному, так і в навчальному середовищі.

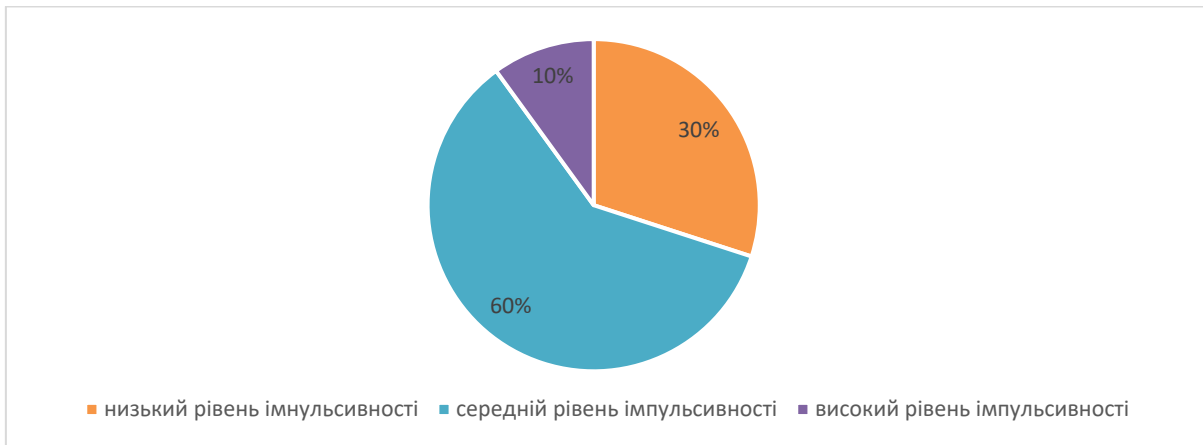

Рис.1. показники імпульсивності за методикою «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков)

Як можна побачити з ілюстрації рівень імпульсивності у респондентів знаходиться на середньому рівні. Високий рівень імпульсивності показало 10% респондентів, а низький 30%.

Додатково визначено рівні впевненості та цілеспрямованості респондентів. Розподіл рівнів вираженості впевненості показано на Рис.2.

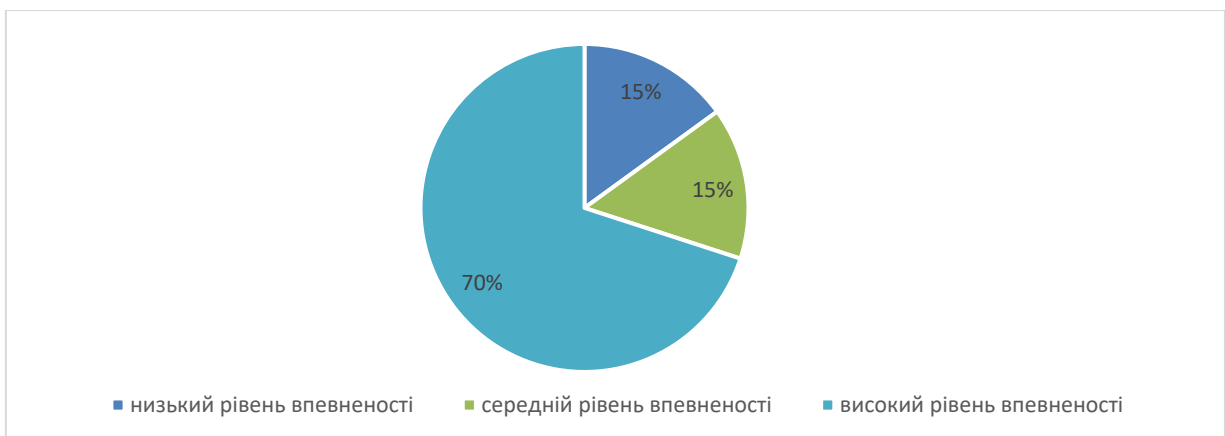

Рис.2. Показники впевненості в собі за методикою «Дослідження імпульсивності» (В. Лосенков)

Як можна побачити з ілюстрації у респондентів превалує високий рівень впевненості. Показники низької та високої впевненості в собі розподілились порівну по 15%.

Рівень цілеспрямованості в характері респондентів надано на Рис.3.

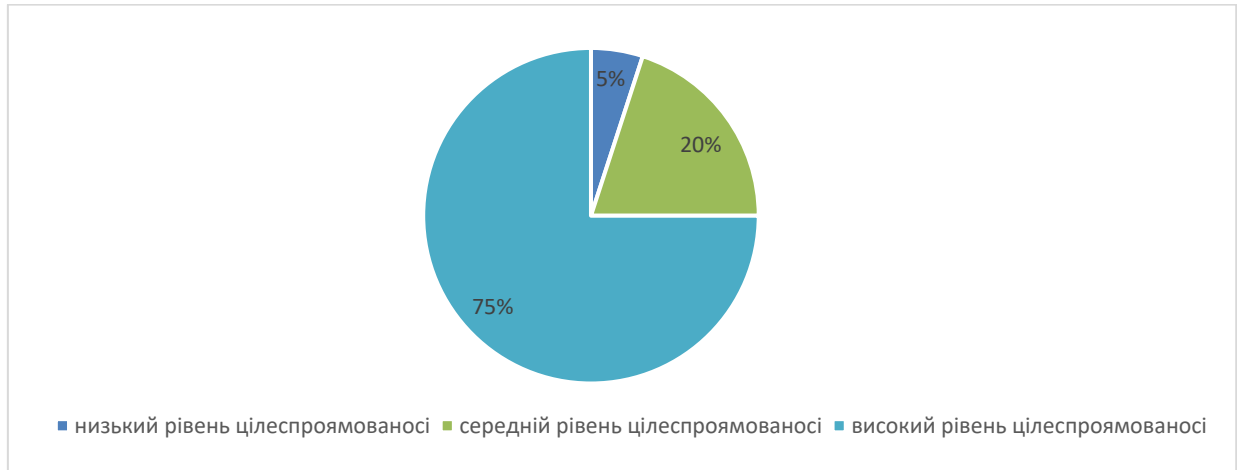

Рис.3. Показники впевненості в собі за методикою В. Лосєнкова

На основі проведеного дослідження за методикою «Дослідження імпульсивності» (В. Лосєнков) було отримано результати, які дозволяють зробити узагальнений висновок про рівень імпульсивності, впевненість в спілкуванні та цілеспрямованості у досліджуваній вибірці.

Виявлено, що переважна більшість респондентів (60%) мають середній рівень імпульсивності. Це може свідчити про відносну емоційну стабільність, поміркованість у прийнятті рішень, а також здатність до самоконтролю в типових життєвих ситуаціях. Такі люди, як правило, не схильні до різких або необдуманих вчинків, можуть стримувати миттєві пориви та орієнтуватися на соціально прийнятні моделі поведінки. Середній рівень імпульсивності вважається нормативним для більшості людей та є ознакою сформованої особистісної саморегуляції.

Однією з важливих характеристик, виявлених у процесі дослідження, є схильність частини учасників до заниженого рівня імпульсивності. Така особливість поведінки зафіксована у 30% респондентів. Вона може проявлятися через підвищену стриманість, обачність, самоконтроль та схильність до детального планування. З одного боку, це є свідченням особистісної зрілості, вміння діяти обдуманно й уникати поспішних рішень. З іншого боку, надмірний самоконтроль може перешкоджати адаптивності

до змін, знижувати здатність діяти спонтанно та гнучко в нестандартних або стресових ситуаціях.

У ході дослідження також було виявлено групу респондентів, які характеризуються підвищеним рівнем імпульсивності. Це свідчить про певні труднощі з емоційною регуляцією та контролем поведінки. Усього 10% опитаних виявили схильність до прийняття рішень під впливом емоційних імпульсів без достатнього аналізу наслідків. У соціальних ситуаціях така особливість може проявлятися у вигляді конфліктності, нетерплячості, спалахів емоцій, недотримання правил або імпульсивних дій. Враховуючи ці прояви, для таких осіб актуальним є розвиток навичок саморегуляції, підвищення емоційної стійкості та формування свідомої, відповідальної поведінки.

Результати аналізу рівня впевненості в спілкуванні засвідчили, що переважна більшість респондентів (70%) виявляють помірний ступінь сформованості цієї характеристики. Це може вказувати на загальну здатність підтримувати ефективну міжособистісну взаємодію, брати участь у комунікативних процесах та висловлювати власну думку у звичних умовах. Водночас особи з таким рівнем можуть зазнавати труднощів у спілкуванні в незнайомому чи психологічно напруженому середовищі, що проявляється у ситуативній невпевненості, коливаннях самооцінки або емоційній скутості. Респонденти продемонстрували, що 15% з них мають високий рівень впевненості в спілкуванні, що характеризується комунікативною відкритістю, ініціативністю, здатністю вільно взаємодіяти з іншими незалежно від соціального статусу співрозмовника. Такі респонденти зазвичай легко встановлюють контакт, демонструють емоційну стабільність у діалозі та не бояться висловлювати власну позицію.

Натомість 15% респондентів показали низький рівень впевненості, що може бути індикатором внутрішньої скутості, високого рівня тривожності у соціальних ситуаціях, схильності до уникання контактів або недостатнього досвіду ефективної міжособистісної взаємодії. Ця група потребує підтримки

у розвитку комунікативних навичок та формуванні впевненості в собі під час соціальної взаємодії.

Аналіз результатів дослідження рівня цілеспрямованості показав, що значна частина респондентів 75% має високий рівень сформованості цієї особистісної характеристики. Такий рівень може свідчити про здатність досліджуваних чітко усвідомлювати свої життєві цілі, планувати послідовні дії для їх досягнення та проявляти стійку мотивацію й наполегливість у процесі реалізації завдань.

Особи з високим рівнем цілеспрямованості, як правило, мають розвинені навички саморегуляції, високу організованість та здатність до довготривалого зосередження на важливих цілях. Респонденти продемонстрували, що 20% мають середній рівень цілеспрямованості, що свідчить про загальну орієнтацію на досягнення результатів, проте така спрямованість може бути нестійкою або залежати від зовнішніх умов. Для цієї групи характерна наявність базової мотивації, однак можливі труднощі із збереженням наполегливості, самоорганізації чи завершенням розпочатого у разі виникнення перешкод.

Низький рівень цілеспрямованості виявлено у 5% респондентів. Це може свідчити про слабо сформовану здатність до визначення особистих цілей, дефіцит внутрішньої мотивації або труднощі з організацією власної діяльності. Особи з такими показниками зазвичай менш активні, схильні діяти за зовнішніми сигналами або очікують вказівок від інших. Такий рівень розвитку цілеспрямованості свідчить про потребу в формуванні умінь самостійно ставити цілі та в підвищенні відповідальності за досягнення результатів.

Другою діагностичною методикою, застосованою у межах нашого дослідження, стала тестова методика «Методика вивчення вольової організації особистості», розроблена А. Хохловим. Мета методики - оцінити рівень розвитку та ступінь вираженості вольових рис, що є важливими для контролю поведінки та подолання складних життєвих ситуацій.

Описова статистика за методикою «Методика дослідження вольової організації особистості» (А. Хохлов);

Таблиця 2.2.

Показники вольової організації особистості	Середнє значення	Мода	Медіана	Середнє о квадратичне відхилення	Дисперсія	Частота моди
Ц – ціннісно-смилова організація особистості	2.52	2	2.50	0.91	0.83	4
О – організація діяльності	2.44	2	2.25	0.96	0.92	4
Р – рішучість	2.67	2	2.75	0.90	0.81	4
Н – наполегливість	2.53	2	2.50	0.93	0.86	3
С - самовладання	2.67	2	2.50	0.91	0.82	3
См – самостійність	2.20	2	2	0.88	0.77	4
Щ – показник неправди, щирості	2.56	3	2.75	0.90	0.82	4
В – загальний показник (воля), який характеризує вольову організацію особистості в цілому.	2.51	2	2	0.93	0.86	20

Після проведення описової статистики було здійснено інтерпретацію розрахованих середніх значень для кожного з показників вольової організації особистості. Аналіз середніх величин дозволив визначити загальні тенденції у формуванні вольових якостей, а також виявити найпоширеніші характеристики серед респондентів. Значення

окремих компонентів вольової організації особистості, а також інтегральний показник сили волі наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Кількість респондентів в 30	Вольові якості особистості							Воля
	Ц	О	Р	Н	С	См.	Щ	
Середні показники	12.9	13.7	12.97	14.27	14.3	14.53	12.47	13.78

Ц - ціннісно-смілова організація особистості; О - організація діяльності; Р - рішучість; Н - наполегливість; С - самовладання; См - самостійність; Щ - показник неправди, щирості; В - загальний показник (воля), який характеризує вольову організацію особистості в цілому.

Результати діагностики складових вольової саморегуляції проілюстровано на Рис.4.

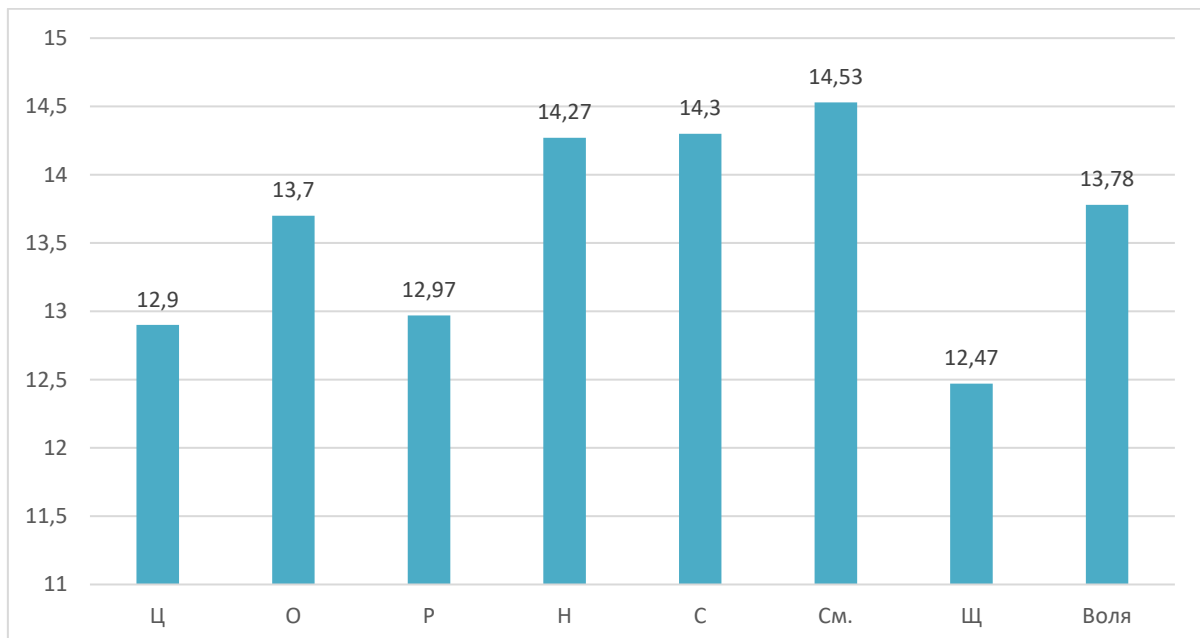

Рис.4. Середні показники складових вольової саморегуляції поведінки за методикою А.Хохлова.

Аналіз результатів за шкалою ціннісно-смілової організації особистості показав середній рівень. Даний показник по групі у своїй більшості склав

середній рівень (64%), (23%) респондентів продемонстрували високий рівень ціннісно-сислової організації, а (13%) респондента показали низький рівень.

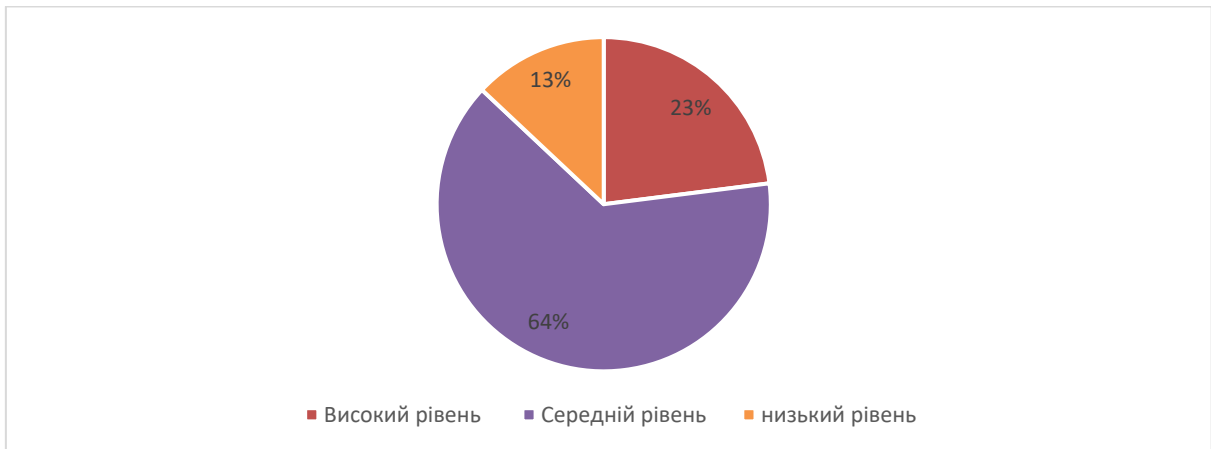

Рис. 5. Середні показники ціннісно-сислової організації особистості

Можна припустити, що респонденти мають загальне уявлення про напрям власного розвитку, усвідомлюють значущість особистісного самовдосконалення та виявляють прагнення до самореалізації. Водночас може спостерігатися недостатня чіткість і стійкість у системі цінностей: вона може бути фрагментарною, частково неусвідомленою або схильною до впливу зовнішніх обставин, таких як соціальне середовище, думка однолітків чи популярні медіа. Це може свідчити про те, що для частини підлітків ще не сформовано стабільне внутрішнє уявлення про особистісно значущі орієнтири, життєві цілі та моральні принципи.

Рис.6. Середні показники по організації діяльності. Показник організованості виявився на середньому рівні у 93% опитуваних, а на високому у 7% опитуваних.

Такі показники по організації діяльності можуть свідчити про те, що більшість учасників дослідження демонструють схильність до дотримання розпорядку, послідовного виконання завдань та відповідальності у діях.

Респонденти, як правило, здатні контролювати власну поведінку, раціонально розподіляти час, зосереджуватися на поставлених цілях і дотримуватись зобов'язань. Проте деяка частина опитаних може мати труднощі з витримуванням довготривалого самоконтролю, особливо у ситуаціях підвищеного навантаження, конкуренції між пріоритетами або за наявності емоційних відволікаючих факторів. Це може свідчити про наявність базових навичок саморегуляції, які, однак, можуть потребувати зміцнення задля підвищення ефективності особистісного функціонування у складніших або нестабільних умовах.

Показник за шкалою рішучості показав середній рівень сформованості здатності до швидкого та впевненого прийняття рішень у складних або нових ситуаціях. Показник рішучості, у більшості респондентів показав середній рівень 77 %, тоді як у 10 % зафіксовано низький рівень, а у 13 % високий.

Показники за шкалою рішучості продемонстрована на Рис.7.

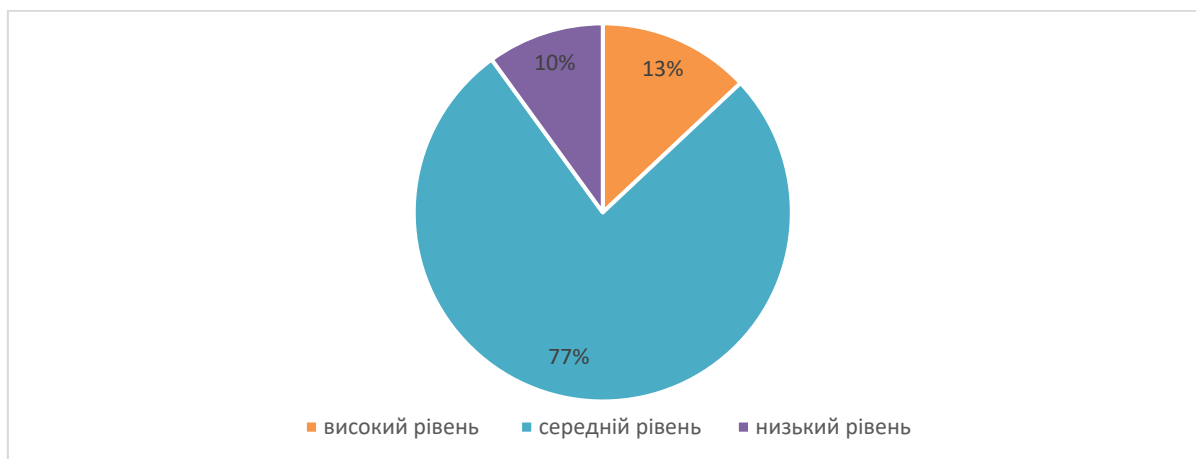

Рис.7. Середні показники рішучості

Отриманий результат може свідчити про те, що переважна частина респондентів загалом здатна демонструвати ініціативність, приймати відповідальність за власну поведінку та здійснювати самостійні дії без

постійної потреби в зовнішньому схваленні. Разом з тим, цей рівень не є високим, що може вказує на можливу схильність до коливань, сумнівів або відкладання прийняття рішень, особливо в умовах невизначеності, психологічного тиску чи відповідальності за наслідки. Респонденти з таким рівнем рішучості зазвичай демонструють достатню активність у звичних, передбачуваних ситуаціях, однак можуть втрачати впевненість у себе, коли стикаються з новими викликами або потребою діяти швидко. Їм може бракувати внутрішньої переконаності у правильності власного вибору, що впливає на швидкість і цілеспрямованість дій.

Показник за шкалою наполегливості в середньому відповідає середньому рівню, що може свідчити про достатньо сформовану здатність до тривалого зосередження на досягненні мети, витривалість та стійкість у подоланні труднощів. Попри загальний помірний рівень у групі, 23 % респондентів виявили високий рівень наполегливості, що свідчить про їхню цілеспрямованість і готовність долати перешкоди. Водночас у 13 % учасників було зафіксовано низький рівень, що може вказувати на труднощі у збереженні мотивації та подоланні тривалих труднощів.

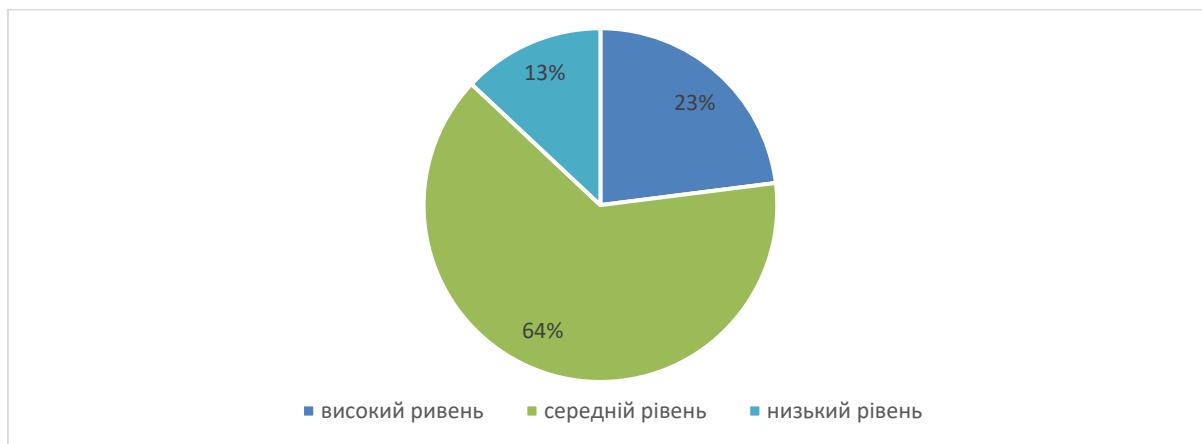

Рис.8. Середні показники наполегливості.

Такий рівень наполегливості може свідчити про те, що переважна частина респондентів характеризується рішучістю у досягненні поставлених цілей, умінням долати перешкоди та готовністю діяти наполегливо навіть після невдач або при необхідності повторних зусиль.

Цей результат може свідчити про наявність внутрішніх вольових ресурсів, які дозволяють підтримувати активність протягом тривалого часу, не втрачаючи орієнтацію на результат. Респонденти з таким рівнем наполегливості, як правило, можуть маюти високу стресостійкість у ситуаціях перешкод, а також демонструвати психологічну готовність долати зовнішні та внутрішні бар'єри в процесі досягнення цілей.

Показник за шкалою самовладання відповідає середньому рівню сформованості, що може свідчити про достатню здатність респондентів регулювати власну поведінку, емоції та дії під час реалізації намічених завдань. Попри те, що у 63 % опитаних, рівень самовладання знаходиться на середньому рівні, у 37 % зафіксовано його високий рівень.

Середні показники за шкалою самовладання проілюстровано на Рис.9.

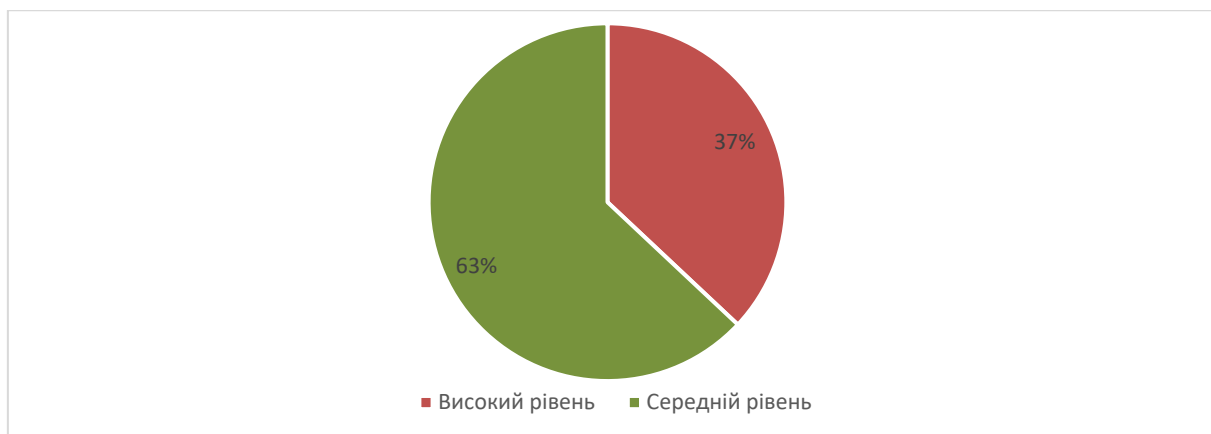

Рис.9. Середні показники самовладання.

Такий рівень самовладання може бути показником сформованої вольової саморегуляції, що дозволяє більшості респондентів успішно протистояти відволікаючим чинникам, зберігати внутрішню зібраність та послідовно доводити справи до завершення. Це може бути показником того, що учасники дослідження демонструють готовність долати труднощі та перешкоди, не відступаючи від обраного шляху навіть у разі стресових чи непередбачуваних обставин. Високе значення цієї шкали, також може вказувати на наявність стійких механізмів емоційної саморегуляції, що дозволяють зберігати спокій та ефективність у поведінці навіть у конфліктних або емоційно насичених ситуаціях. Це може свідчити про

зрілість особистісних структур, відповідальність, а також здатність до довготривалого володіння собою у процесі діяльності.

Показник за шкалою самостійності, є найвищим серед усіх оцінених вольових характеристик 73%, що може свідчити про високий рівень сформованості внутрішньої самостійності, цілеспрямованості та здатності знаходити особистісний зміст у діяльності.

Показники самостійності надано на Рис.10.

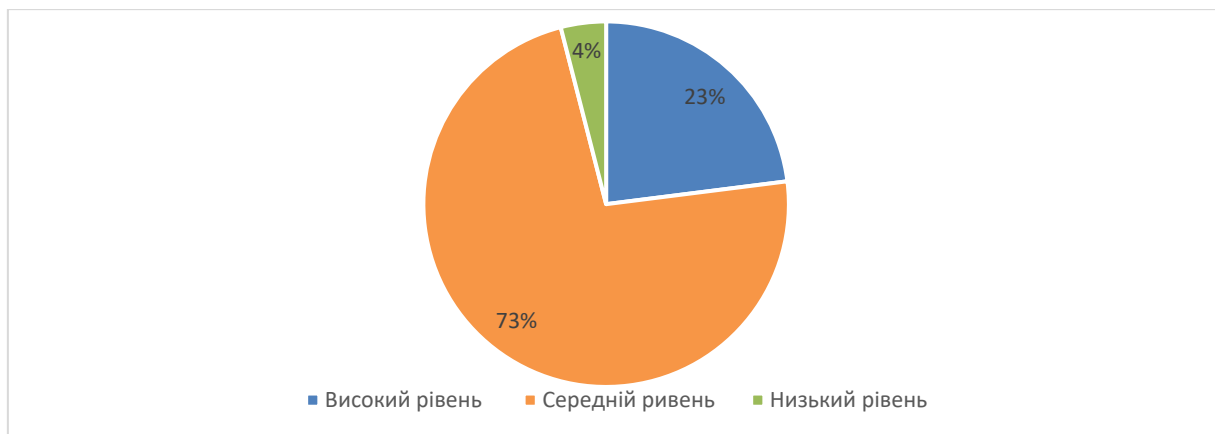

Рис.10. Середні показники самостійності.

Такий результат може свідчити, що більшість учасників дослідження керуються у своїх діях переважно внутрішньою мотивацією, мають розвинену самостійність та прагнуть реалізовувати значущі для себе цілі.

Респонденти з високим рівнем самостійності зазвичай можуть характеризуватися вмінням самостійно визначати пріоритети, ухвалювати рішення, що узгоджуються з їхніми внутрішніми цінностями, та підтримувати активність навіть за відсутності зовнішніх стимулів або контролю. Це може бути ознакою високої зрілості особистості, автономності та стійкого почуття відповідальності за власні дії.

Показники розвитку за шкалою «Воля» свідчать, що у більшості опитаних (87 %) рівень сформованості вольової сфери є середнім.

Серед 30 респондентів переважна більшість (87 %) продемонстрували середній рівень вольових якостей, тоді як у (13 %) спостерігався високий ступінь їх розвитку. Цей показник є усередненим значенням за кількома ключовими складниками такими як ціннісні орієнтири, організованість,

рішучість, наполегливість, самоконтроль, смислова та соціальна саморегуляція. Показник по розвитку сили волі у респондентів у більшості опитуваних показав середній рівень розвитку 87%, тоді як у 13% рівень розвитку волі виявився високим.

Результати проілюстровано на Рис.11.

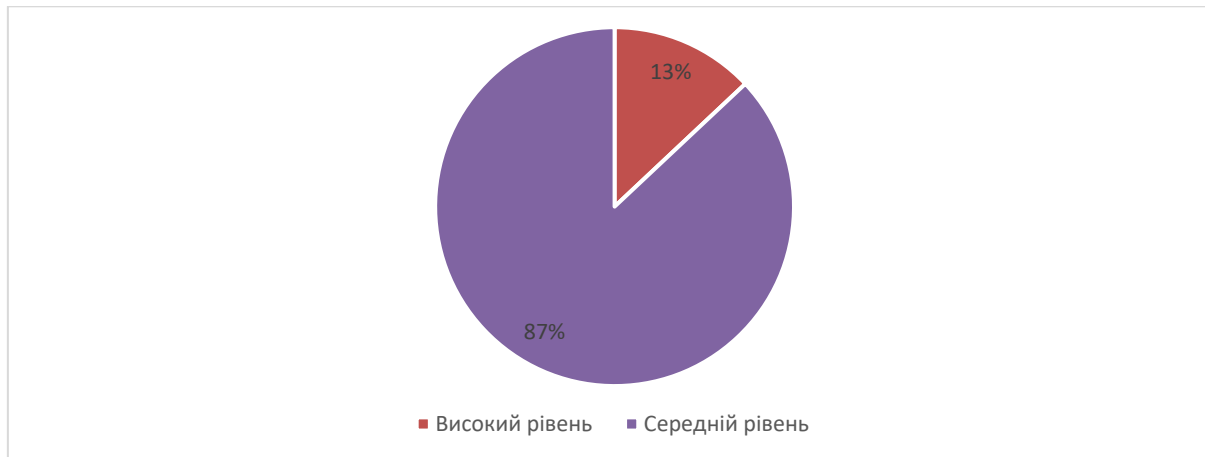

Рис.11. Середні показники розвитку волі по групі досліджуваних.

Показник розвитку волі дає змогу оцінити загальний рівень здатності особистості цілеспрямовано діяти, долати труднощі, приймати рішення та контролювати власну поведінку. Отримане значення може свідчити про те, що більшість респондентів мають базові вольові якості, достатні для виконання повсякденних завдань, відповідального ставлення до справ і збереження стабільності в знайомих ситуаціях. Водночас помітно, що не всі можливості вольової регуляції використовуються повною мірою це може виявлятися у зниженій ініціативності, труднощах з прийняттям рішень у складних обставинах або зниженні мотивації на тривалих етапах діяльності. Ці результати також можуть свідчити про необхідність подальшої роботи над розвитком вольових якостей у частини учасників дослідження.

Третьою діагностичною методикою, використаною у нашому дослідженні, виступила методика тестового типу «Виявлення схильності до девіантних форм поведінки», авторства А. Орла. Ця методика дає змогу виявити схильність до девіантної поведінки та рівень психоемоційної нестабільності респондента.

Описова статистика «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки» (А. Орел).

Таблиця 2.4

«Виявлення схильності до неадекватної поведінки»	Середнє значення	Мод а	Меді ана	Середньо квадратичне відхилення	Дисперсія	Частота моди
1. Шкала установки на соціальну бажаність	4.97	4	4	2.89	8.23	7
2. Шкала схильності до порушення норм і правил	5.57	5	5	2.82	7.98	6
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки	8.60	8	8	3.97	15.77	6
4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки	6.23	2	5	4.56	20.81	4
5. Шкала схильності до агресії і насильства	8.23	4	7	4.87	23.70	6
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій	6,7	7	7	1.79	3.21	5
7. Шкала схильності до деліквентної поведінки	7.13	7	7	2.88	8.31	5

Після проведення описової статистики, було проведено обчислення середніх показників. Результати за методикою «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки» (А. Орел). Рис.12.

Аналіз результатів за методикою А. Орела виявив, що рівень вираженості досліджуваних показників у вибірці респондентів є на середньому рівні.

На Рис.12. представлено результати середніх значень дослідження, отриманих за методикою А. Орела щодо виявлення схильності до неадекватної поведінки.

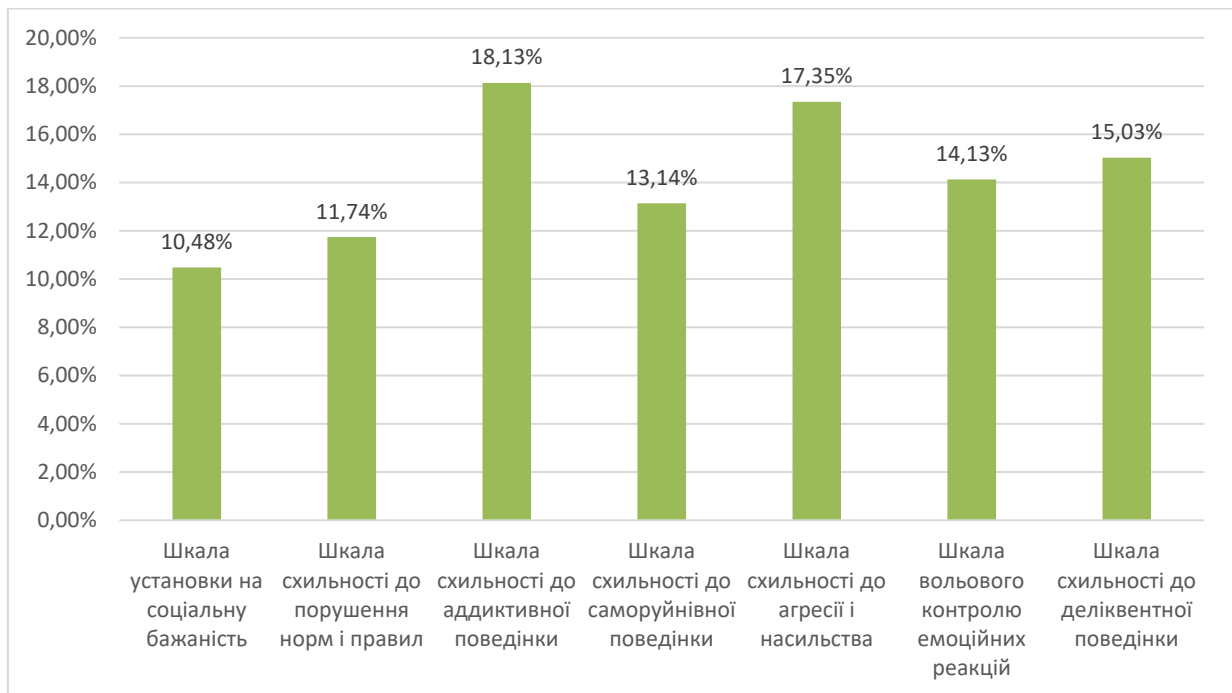

Рис.12. Середні показники за «Методикою виявлення схильності до неадекватної поведінки».

Найвищий середній бал зафіксовано за шкалою аддиктивної поведінки, що може свідчити про наявність схильності частини підлітків до повторюваної поведінки, яка викликає залежність (наприклад, до гаджетів, соцмереж, ризикованої поведінки тощо).

Агресія і насильство займає друге місце, що може вказувати на підвищений рівень внутрішньої напруги, знижений контроль імпульсів або реактивність у відповідь на зовнішні подразники.

Третій за вираженістю показник деліквентна поведінка, що відображає тенденції до порушення соціальних норм, правил, а також проявів девіантності. Цей показник вказує на ймовірність проявів девіантної активності, що може включати непокору, обман, агресивність, прогули навчання, участь у конфліктах або навіть кримінальні дії на початковому рівні. Четвертою методикою застосованою в нашому дослідженні, стала тестова методика «Дослідження схильності до ризику» (за О. Шмельовим).

«Дослідження схильності до ризику» (за О. Шмельовим).

Таблиця 2.5.

«Дослідження схильності до ризику»	Середнє значення	Мо да	Ме діа на	Середньо квадратичне відхилення	Дисперсія	Частота моди
Схильність до ризику	16,67	17	17	5,03	25,26	5

Після проведення описової статистики було зроблено опис розрахунків середніх показників.

За даними, які представлені на Рис.13 можна зробити висновок, що у нашої групи досліджуваних переважає середня організованість "Дослідження схильності до ризику" представлено на Рис.13

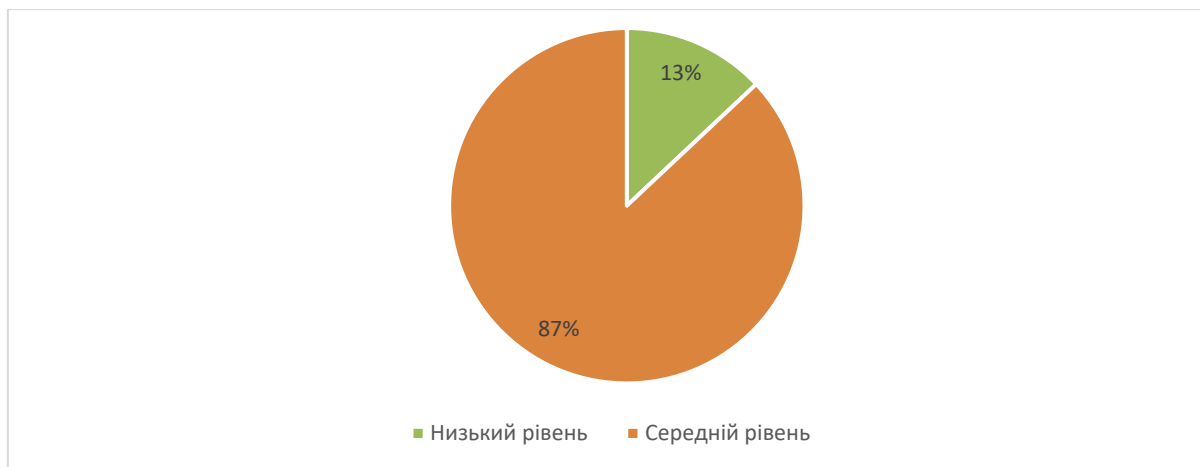

Рис.13 Середні показники за методикою "Дослідження схильності до ризику".

З результатів показників схильності до ризику можна припустити, що переважна більшість досліджуваних здобувачів мають середній рівень цієї риси (87%). Це свідчить про здатність респондентів зважувати потенційні загрози та переваги перед прийняттям рішень, що, своєю чергою, сприяє виваженій поведінці у професійній та особистій діяльності. Низький рівень схильності до ризику продемонстрували 13% респондентів. Ці здобувачі,

ймовірно, уникають ризикованих ситуацій, орієнтуючись на безпечні та перевірені шляхи. Така поведінка може бути бар'єром для виявлення активності в нових, нестандартних умовах.

В дослідженні було використано коефіцієнт кореляції Пірсона (r). Кореляційний аналіз, що був проведений між показниками використовуваних методик представлений у Табл. 2.6.

Таблиця 2.6.

Кореляційний аналіз між показниками методик «Дослідження імпульсивності», «Методика дослідження вольової організації особистості», «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки», «Дослідження схильності до ризику».

Схильність до відхиляючої поведінки	Рішучість	Самовладання	Наполегливість	Самоствореність
Установки на соціальну бажаність	0,214*	0,158*	0,391**	
Схильність до порушення норм і правил			-0,149*	
Схильність до адиктивної поведінки			-0,164*	
Схильність до саморуйнівної поведінки				-0,152*
Схильність до агресії і насильства	0,180*			
Вольовий контроль емоційних реакцій	-0,248*	0,446**	-0,116*	-0,204*
Схильність до деліквентної поведінки			-0,205*	
Схильність до ризику	0,106*		-0,105*	
Імпульсивність	-0,447**	-0,381**	-0,516***	

Якщо проаналізувати кореляційні зв'язки між елементами схильності до поведінки що відхиляється та вольовими якостями особистості, можна побачити наявність взаємозв'язків різного ступеня вираженості. Як можна побачити з кореляційного аналізу рішучість виявляє помірні позитивні

зв'язки з установками на соціальну бажаність (0,214*) та схильністю до агресії і насильства (0,180*) та схильності до ризику (0,106*), а також значущий негативний зв'язок з імпульсивністю (-0,447**), що свідчить про складний вплив цієї риси на поведінкові прояви.

Самовладання характеризується зі значущою негативною кореляцією з імпульсивністю (-0,381**) але є і позитивні кореляції з установкою на соціальну бажаність (0,158*) та та вольовим контролем емоційних реакцій (0,446**), це свідчить про те, що вищий рівень самовладання пов'язаний із меншою імпульсивністю та кращим контролем емоцій, але водночас із більшою схильністю демонструвати соціально бажану поведінку.

Наполегливість демонструє найбільш виражену позитивну кореляцію з установками на соціальну бажаність (0,391**), що свідчить про те, що особистості з високим рівнем наполегливості прагнуть відповідати соціальним нормам та очікуванням. Водночас наполегливість має значущі негативні зв'язки зі схильністю до порушень норм і правил (-0,149*), схильністю до адиктивної поведінки (-0,164*), вольовим контролем емоційних реакцій (-0,116*), схильності до делінквентної поведінки (-0,205*), схильності до ризику (-0,105*) та імпульсивністю (-0,516***), що вказує на підвищений рівень самоконтролю та відповідальної поведінки особистості з високою наполегливістю демонструють прагнення до нормативно схвалюваних дій, знижені показники девіантної, адиктивної та ризикованої активності, стабільний емоційний контроль і мінімальну імпульсивність.

Така якість як імпульсивність демонструє переважно значущі негативні кореляції з рішучістю (-0,447**), самовладанням (-0,381**) та наполегливістю (-0,516***), що свідчить про асоціацію імпульсивності зі зниженими проявами вольової регуляції. Особи з високим рівнем імпульсивності характеризуються нижчими показниками рішучості, самовладання та наполегливості.

Вольовий контроль емоційних реакцій демонструє статистично значущі негативні кореляції з більшістю форм девіантної поведінки, зокрема з рішучістю (-0,248*), самовладанням (-0,446**), наполегливістю (-0,116*) та самостійністю (-0,204*), підкреслює його важливу роль у регуляції особистісної поведінки, чим вищий рівень здатності особи контролювати власні емоційні реакції, тим нижча ймовірність проявів девіантної поведінки.

Таблиця 2.7

Схильність до відхиляючої поведінки	Схильність до ризику	Імпульсивність
Установки на соціальну бажаність	-0,206*	-0,482**
Схильність до порушення норм і правил	0,390**	
Схильність до адиктивної поведінки	0,573***	0,307**
Схильність до саморуйнівної поведінки	0,553***	0,209*
Схильність до агресії і насильства	0,423**	
Вольовий контроль емоційних реакцій	0,265*	-0,524***
Схильність до деліквентної поведінки	0,501***	0,343**

Примітка: $p < 0,30$

Схильність до ризику показала слабкий взаємозв'язок з установкою на соціальну бажаність (-0,206*) та з вольовим контролем емоційних реакцій (0,265*), при цьому було виявлено прямий значущий взаємозв'язок зі схильністю до порушень норм та правил (0,390**), схильністю до адиктивної поведінки (0,573***), схильністю до саморуйнівної поведінки (0,553***), схильністю до агресії та насильства (0,423**) та схильністю до деліквентної поведінки (0,501***), що може значить те, що схильність до ризику не залежить від соціальної бажаності чи вольового контролю, але тісно пов'язана з певними поведінковими відхиленнями.

Така якість як імпульсивність виявила значущі позитивні взаємозв'язки з характеристиками вольового контролю такими як, схильність до адиктивної поведінки (0,307), схильність саморуйнівної поведінки (0,209),

схильність до деліквентної поведінки (0,343), зворотній значущий взаємозв'язок зі вольовим контролем емоційних реакцій (-0,524), з установкою на соціальну бажаність (-0,482), що може свідчити про те, що чим вища імпульсивність, тим вища ймовірність девіантної поведінки та емоційної нестабільності, а також менше прагнення відповідати соціальним нормам.

Результати кореляційного аналізу підтверджують наявність складної системи взаємозв'язків між вольовими якостями особистості та окремими аспектами схильності до відхиляючої поведінки у неповнолітніх. Зокрема, виявлено, що такі вольові риси, як рішучість, самовладання, наполегливість та самостійність, мають переважно негативні кореляції з девіантними проявами поведінки такими як, імпульсивністю, саморуйнівною поведінкою, агресивністю, а також делінквентною та адиктивною поведінкою. Це вказує на їхню потенційно захисну функцію в регуляції особистісної та соціальної поведінки.

Рішучість, попри окремі позитивні зв'язки з агресивністю та ризиком, демонструє значущий зворотний зв'язок з імпульсивністю, що свідчить про її суперечливий, але важливий вплив на поведінкову саморегуляцію.

Самовладання пов'язане зі зниженим рівнем імпульсивності та кращим емоційним контролем, водночас з більш вираженою орієнтацією на соціально бажану поведінку. Наполегливість виявляє найбільш значущі кореляції з позитивною поведінкою: високі її показники асоціюються з дотриманням соціальних норм, зниженням девіантних тенденцій та посиленням самоконтролю.

Імпульсивність, своєю чергою, виявляє чітку негативну асоціацію з ключовими вольовими характеристиками, а також прямі позитивні зв'язки з різними формами девіантної поведінки. Вольовий контроль емоційних реакцій також виступає як значущий фактор, що обмежує імпульсивні та девіантні тенденції, хоча його взаємозв'язки із загальною вольовою структурою особистості виявилися досить неоднозначними.

Схильність до ризику, хоч і не має значущих зв'язків з установкою на соціальну бажаність або вольовим контролем, виявляє тісний зв'язок із порушеннями норм, агресією, адикціями та саморуйнівною поведінкою. Це свідчить про те, що така схильність є незалежним, але важливим чинником ризику девіантної активності.

2.4. Психологічні рекомендації з метою профілактики відхилень поведінки неповнолітніх

На основі даних, отриманих під час проведення емпіричного дослідження, були розроблені практичні рекомендації, які спрямовані на профілактику відхиляючої поведінки серед неповнолітніх. Застосування цих рекомендацій дозволить зменшити ризик формування девіантних проявів у поведінці та сприятиме загальному особистісному розвитку неповнолітніх.

До практичних рекомендацій, які можуть запобігти поведінковим відхиленням у неповнолітніх, відносяться:

- Навчання емоційній саморегуляції (допоможе підліткам розпізнавати, розуміти та виражати свої емоції в прийнятний спосіб це знижує рівень агресії та імпульсивності);
- Розвиток самоконтролю (вправи, що допомагають «зупинити себе» перед дією, наприклад: внутрішній рахунок, візуалізація наслідків, «психологічна пауза»);
- Формування вольових якостей (розвиток самовладання, наполегливості, рішучості та самостійності як індивідуальних захисних механізмів поведінки);
- Зміцнення соціальної підтримки (простір для довірчих контактів із дорослими, індивідуальні бесіди, групові заняття з розвитку комунікації);
- Залучення до корисної соціальної діяльності (волонтерство, проекти, творчі завдання дають змогу підлітку самоствердитися у безпечний спосіб);

- Формування критичного ставлення до негативного впливу однолітків і медіа (пояснюйте, що певна поведінка, яка здається модною або героїчною, часто має негативні наслідки);
- Підвищення самооцінки через успіх (навіть малі досягнення мотивують до подальших зусиль і знижує потребу в самоствердженні через протестну поведінку);
- Розвиток навичок самопідтримки (дихальні техніки, позитивні афірмації, опора на власні досягнення);
- Психологічна просвіта дорослих (зустрічі з батьками та вчителями, щоб вони могли краще розуміти підлітків і реагувати на сигнали ризикованої поведінки);
- Системна робота з усім середовищем підлітка (профілактика девіацій буде ефективною тільки тоді, коли одночасно впливатиме школа, родина й психологічна служба).
- Програми наставництва однолітків (заохочення старших підлітків підтримувати молодших через регулярні зустрічі та спільні активності)
- Тренінги з усвідомленості (щоденна практика коротких медитацій і усвідомленого дихання для зменшення стресу та підвищення концентрації)
- Навчання батьків ефективним стилям виховання (майстер-класи з ненасильницького спілкування, встановлення чітких меж і позитивного підкріплення).
- Система позитивного підкріплення (впровадження балів або винагород за відповідальну поведінку, які можна обміняти на привілеї чи символічні подарунки)

Описані практичні рекомендації допоможуть в профілактиці попередження поведінкових відхилень у підлітків, якщо виконувати їх в комплексі з психокорекційним тренінгом.

Було розроблено тренінгове заняття з метою запобігання поведінкових відхилень у підлітків. В Табл. 2.8. подано короткий опис тренінгового заняття.

Структура тренінгового заняття на тему «Розвиток емоційної саморегуляції як засіб профілактики девіантної поведінки у підлітків»

Таблиця.2.8.

Блок заняття	Мета	Зміст блоку	Час проведення
Знайомство	Створити доброзичливу атмосферу в групі, допомогти учасникам познайомитися та налаштуватися на роботу	Знайомство з групою	15 хв
Самопізнання через емоції	Допомогти учасникам усвідомити власні емоційні стани та навчитися висловлювати їх екологічно	<p>Вправа 1. «Емоційний термометр». Учасникам пропонують обрати кольорову картку або зображення, яке символізує їхній поточний емоційний стан. Далі коротке коло: кожен розповідає, чому обрав саме цей символ.</p> <p>Вправа 2. «Я - повідомлення». учасники отримують шаблон фрази: «Я відчуваю..., коли ..., і мені хочеться ...» Обговорення чим відрізняється така форма від «ти винен»?</p> <p>Вправа 3. «Колесо емоцій» учасникам дається схема (коло з емоціями), де в центрі базові (радість, страх, злість), а далі похідні. Завдання знайти свою емоцію на сьогодні й назвати її.</p>	15 хв 15 хв. 10–12 хв

Продовження таблиці 2.8.

		<p>Вправа 4. «Контроль гніву: стоп-метод» у разі виникнення злості зробити 3 кроки: 1. Зупинись. 2. Глибоко вдихни. 3. Назви емоцію та причину. Учасники розігрують мінісценки з життя, де демонструють застосування цього методу.</p>	15 хв.
		<p>Вправа 5. «Комплімент по колу» Кожен учасник передає сусіду по колу позитивне повідомлення (комплімент, подяку, приємну якість). Вправа завершує тренінг на позитивній ноті.</p>	10 хв
Підсумок	Підбити підсумки роботи за весь час тренінгового заняття	Наприкінці заняття учасникам пропонується коротко осмислити свій досвід, поділитися враженнями та зробити внутрішні висновки. написання «емоційного послання самому собі» (на стікері або в щоденнику);	15 хв

Отже, розроблена психокорекційна програма допоможе підліткам краще розуміти свої емоції, вчитись керувати ними та відповідально ставитися до своєї поведінки. Це, своєю чергою, зменшить ризик виникнення девіантних проявів і сприятиме більш гармонійному особистісному розвитку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Експериментально досліджено аспекти відхилень у поведінці неповнолітніх. Для цього були застосовані такі методики: «Дослідження імпульсивності» (В. Лосєнков), «Методика дослідження вольової організації особистості» (А. Хохлов), «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки» (А. Орел), «Дослідження схильності до ризику» (за О. Шмельовим).

В науковому дослідженні взяли участь 30 здобувачів середньої освіти у віці від 10 до 15 років. За методикою «Дослідження імпульсивності» було визначено, що більшість досліджуваних мають середній рівень (60%) імпульсивності, низький рівень імпульсивності мають 30% опитаних, тоді як 10% мають підвищений рівень.

За тестовою методикою «Методика дослідження вольової організації особистості». Більшість учасників опитування продемонстрували середній рівень розвитку основних особистісних характеристик. Зокрема, ціннісно-сміслова організація на середньому рівні виявлена у 64% респондентів, організованість - у 93%, рішучість - у 77%, наполегливість - у 64%, самовладання - у 63%, а самостійність - у 73% опитаних. Загальний показник (воля), у більшості опитуваних показав середній рівень розвитку 87%, тоді як у 13% рівень розвитку волі виявився високим.

У результаті проведення дослідження за методикою «Виявлення схильності до неадекватної поведінки» були зафіксовані такі показники: схильність до адиктивної поведінки становить 18,13%, агресивної та насильницької 17,35%, делінквентної поведінки 15,03%. Показник зниженого вольового контролю склав 14,13%, схильність до порушення соціальних норм і правил 11,74%, саморуйнівної поведінки 13,14%, соціальна бажаність 10,48%.

За тестовою методикою «Дослідження схильності до ризику» показало наступні результати: середній рівень схильності до ризику мають більшість

опитуваних 87%. Низький рівень схильності до ризику виявило 13% респондентів.

Результати дослідження показали наявність значущих взаємозв'язків між вольовими якостями підлітків і схильністю до різних форм девіантної поведінки. Зокрема, рішучість виявляє помірні позитивні зв'язки з установками на соціальну бажаність (0,214*) та схильністю до агресії й насильства (0,180*), а також зі схильністю до ризику (0,106*), проте має виражений негативний взаємозв'язок з імпульсивністю (-0,447**), що може свідчити про її двосторонній вплив: з одного боку сприяння відповідальній поведінці, з іншого протидія імпульсивним реакціям.

Самовладання може характеризуватися значущим негативним кореляційним зв'язком з імпульсивністю (-0,381**), але одночасно має позитивні зв'язки із та вольовим контролем емоційних реакцій (0,446**), та показниками соціально бажаної поведінки (0,158*), що може вказувати на його захисну роль у зниженні імпульсивних і емоційно неконтрольованих реакцій за умови прагнення до соціальної схвальності.

Наполегливість демонструє найвиразнішу позитивну кореляцію з соціальною бажаністю (0,391**) та одночасні негативні зв'язки з порушенням норм та правил (-0,149*), адиктивною поведінкою (-0,164*), делінквентною поведінкою (-0,205*), схильністю до ризику (-0,105*) й імпульсивністю (-0,516***), що може підкреслювати її роль як найміцнішого захисного механізму від девіантних проявів.

Імпульсивність має значущі негативні зв'язки з усіма основними вольовими рисами (рішучістю, самовладанням, наполегливістю) й одночасно позитивні кореляції з адиктивною (0,307**), саморуйнівною поведінкою (0,209*) та делінквентною поведінкою (0,343**), а також зворотні зв'язки із вольовим контролем емоцій (-0,524***), що може свідчити про її складну роль у формуванні ризикових моделей поведінки. Схильність до ризику продемонструвала мінімальні кореляції з установками на соціальну бажаність (-0,206*) й вольовим контролем емоцій (0,265*), але

водночас прямі сильні кореляції з порушеннями норм та правил (0,390**), адиктивною поведінкою (0,573***), саморуйнівною (0,553***), агресивно-насильницькою (0,423**) та делінквентною поведінкою (0,501***), що може свідчити про її тісний зв'язок із різними формами девіацій.

Отже, результати підтверджують, що розвиток та зміцнення вольової саморегуляції (рішучості, самовладання, наполегливості, емоційного контролю) слугують ефективним захисним механізмом проти девіантних проявів у підлітків, тоді як імпульсивність і висока схильність до ризику є потужними факторами ризику.

ВИСНОВКИ

Проведено теоретичний аналіз психологічної літератури щодо проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх. У результаті теоретичного дослідження було встановлено, що девіантна поведінка неповнолітніх має складну, багатофакторну природу і формується під впливом поєднання індивідуально-психологічних, сімейних, соціальних та інформаційно-культурних чинників. Особливу роль у цьому процесі відіграє емоційний стан підлітка, якість взаємин у родині, рівень соціальної підтримки, а також вплив найближчого соціального оточення школи, однолітків, дорослих.

Визначено індивідуально – психологічні особливості та фактори впливу на відхилення у поведінці неповнолітніх. У дослідженні встановлено, що на девіантну поведінку неповнолітніх впливають як індивідуально-психологічні особливості, так і умови соціалізації. Важливу роль відіграють емоційний стан підлітка, мікросоціальне оточення (родина, школа, однолітки), а також нестача підтримки та позитивних прикладів. Найбільшу загрозу становлять сімейна дисфункція, психологічні травми, агресивне інформаційне середовище й негативний вплив найближчого оточення. Девіантна поведінка часто є реакцією на фрустрацію, відчуття несправедливості або емоційне відчуження.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити, що більшість підлітків мають середній рівень розвитку вольової сфери, проте окремі характеристики зокрема імпульсивність, знижений вольовий контроль і схильність до ризику можуть створювати основу для формування девіантної поведінки. Найвищі показники за шкалами схильності до адиктивної, агресивної та делінквентної поведінки свідчать про потребу в цілеспрямованій профілактиці та корекційній роботі.

Проведений кореляційний аналіз виявив низку статистично значущих взаємозв'язків між вольовими якостями підлітків і їхньою схильністю до різних форм девіантної поведінки. Зокрема, рішучість продемонструвала

подвійний характер впливу: з одного боку, вона має позитивний зв'язок із прагненням до соціального схвалення (0,214*) та активною поведінкою, що проявляється через кореляцію з агресією і насильством (0,180*), а з іншого демонструє негативний зв'язок з імпульсивністю (-0,447**), що свідчить про її роль у гальмуванні нестриманих і спонтанних реакцій.

Самовладання продемонструвало негативні кореляції з імпульсивністю (-0,381**), а також позитивний зв'язки з установками на соціальну бажаність (0,158*), та вольовим контролем емоційних реакцій (0,446**). Це може вказувати на те, що самовладання виконує регуляторну функцію, сприяючи зниженню емоційної нестабільності та формуванню поведінки, що узгоджується з соціально прийнятими нормами.

Наполегливість виявилася одним із найбільш виражених захисних факторів, продемонструвавши високий позитивний зв'язок із соціальною бажаністю (0,391**) та водночас негативні кореляції з порушенням соціальних норм (-0,149*), адиктивною поведінкою (-0,164*) і делінквентною поведінкою (-0,205*), імпульсивністю (-0,516***) та схильністю до ризику (-0,105*). Це може свідчити про те, що наполегливість, як ключовий компонент вольової сфери, відіграє важливу роль у зниженні ймовірності виникнення девіантної поведінки у підлітків.

Імпульсивність, своєю чергою, має негативні кореляції з такими вольовими якостями, як рішучість, самовладання та наполегливість, що вказує на її протилежну природу відносно вольової саморегуляції. Одночасно вона демонструє позитивні зв'язки з делінквентною поведінкою (0,343**), саморуйнівною (0,209*), адиктивною поведінкою (0,307**), та також зворотні зв'язки із вольовим контролем емоційних реакцій (-0,524***), що може свідчити про її значну роль у формуванні деструктивних і девіантних моделей поведінки.

Схильність до ризику виявилася значущим предиктором девіантної поведінки. Попри слабкий негативний зв'язок із соціальною бажаністю (-0,206*) та помірну кореляцію з вольовим контролем емоційних реакцій

(0,265*), вона демонструє значущі прямі взаємозв'язки з порушенням соціальних норм (0,390**), адиктивною поведінкою (0,573***), саморуйнівною поведінкою (0,553***), агресивністю й насильством (0,423**) та делінквентною поведінкою (0,501***). Це свідчить про те, що схильність до ризику є одним з основних поведінкових чинників, що підвищують ймовірність виникнення девіацій у підлітковому віці.

Розроблено практичні рекомендації з метою попередження девіантної поведінки у підлітків. Запропоновані вправи мають за мету підвищити рівень саморегуляції що, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, вміння керувати своїми емоціями, формування навичок конструктивного вираження емоцій, зниження імпульсивності та підвищення рівня самоконтролю. Тренінгове заняття було побудоване за блочною структурою і включало як вправи на самопізнання, так і практичні дії щодо подолання емоційної напруги, формування довіри та позитивної взаємодії в групі.

Запропоновано тренінгове заняття яке складається з вправ здатних допомогти підліткам краще розуміти свої емоції, усвідомлювати причини своїх реакцій, навчитися виражати почуття екологічно, а також формувати навички позитивної взаємодії з оточенням. Це має за мету сприяти підвищенню емоційної стійкості, розвитку відповідальної поведінки та зниженню ризику виникнення у неповнолітніх різних форм поведінки, що відхиляється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьєв Б. Г. Людина як об'єкт пізнання. Київ : /Б.Г Ананьєв Наукова думка. 2001, 388 с.
2. Баєва І. А. Психологічна безпека особистості в освітньому середовищі. Львів : Світ, 2002. 224 с.
3. Божович Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці. Київ : Освіта, 2008. 312 с.
4. Гошовська Д., Гошовський Я., Психологічна специфіка підлітків в умовах пенітенціарної депривації. // XIII International scientific-practical conference «Development of modern science: theory, methodology, practice» (Madrid, Spain, 2021). С. 192–197.
5. Дубровіна І. В. Психологія розвитку та поведінки дитини. Київ: Вища школа, 2007. 375 с.
6. Канарський В. Детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів. Серія: "Юридичні науки". Том. 11, № 4 (44), 2024, С. 60-66
7. Кон І. С. Психологія юнацького віку. Київ: Основи, 2003. 312 с.
8. Котлова Л.О. Особливості прояву конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру / Л.О. Котлова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету Вип.105 / Чкрнігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка; гол.ред.Носко М.О.Чернігів : ЧНПУ,2012. С.162 – 166
9. Педагогічні ідеї Л.В. Виготського щодо розвитку психічних процесів дитини [Електронний ресурс] // Виготський Л.В. Бібліотека «Всеосвіта». Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/0008je-ae62.docx.html>
- 10.Сапельнікова Т. С. Психологічні особливості активності старшокласників в соціальних мережах. // psychology integration of scientific and modern ideas into practice. 2022. №3. с. 748-751.

- 11.Сапольскі Р. Поведінка: біологія людини у нашому найкращому та найгіршому. Київ: Наш Формат, 2020. 864 с.
- 12.Скородинська С. Вплив соціальних мереж на розвиток девіантної поведінки у підлітків / Софія Скородинська. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 57 с.
- 13.Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у вимірах життєвих криз. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2020. 280 с.
- 14.Чорна І. В. Девіантна поведінка підлітків: соціальні та психологічні аспекти // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Психологія в сучасному світі». – Харків: ХНУВС, 2019. С. 111-113
- 15.Bandura, A. Self-efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman, 1997. pp. 162–211.
- 16.Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
- 17.Carlson, A. How Parents Influence Deviant Behavior among Adolescents: An Analysis of their Family Life, Community, and Peers // Perspectives. 2012. Vol. 4, Article 6. pp. 42–51.
- 18.Dishion, T. J., & Tipsord, J. M. Peer Contagion in Child and Adolescent Social and Emotional Development. Annual Review of Psychology, 2011, pp. 189–214.
- 19.Freud S. Introductory Lectures on Psycho-Analysis. London : Penguin Books, 1991. 576 p.
- 20.Horney K. The Neurotic Personality of Our Time. New York : W. W. Norton & Company, 1937. 313 p.
- 21.Maslow, A. H. A Theory of Human Motivation // Psychological Review, 1943. 370–396.
- 22.Merton, R. K. Social Structure and Anomie. American Sociological Review, 1938. 672–682.

23. Moffitt, T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 1993., 100(4), 674–701.
24. Osofsky J., Lieberman A. A call for integrating a mental health perspective into systems of care for abused and neglected infants and young children. *Am Psychol*. 2011 Feb-Mar; 66(2):120-8.
25. Rozhnova T. M., Rozhnova K. S., Fadeyeva S. A., et al. Deviant Behavior of Youth in the Context of Psychology and Pedagogy. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 2019, Vol. 8(4), pp. 6725–6729.
26. Steinberg, L. *Adolescence*. 12th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2017. 608 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця з результатами кореляції за методиками «Дослідження імпульсивності», «Методика дослідження вольової організації особистості», «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки», «Дослідження схильності до ризику».

Табл. 1

Індивідуально – психологічні особливості	Схилн. до соці. бажаності	Схилн. до порушень норм і правил	Схилн. до адиктивної поведінки	Схилн. до саморуйнівної поведінки	Агресія і насильство	Вольовий контроль
Схилн. до соці. бажаності	1	-0,178	-0,349	-0,085	-0,109	0,385
Схилн. до порушень норм і правил	-0,178	1	0,768	0,564	0,596	0,291
Схилн. до адиктивної поведінки	-0,349	0,768	1	0,582	0,616	-0,439
Схилн. до саморуйнівної поведінки	-0,085	0,564	0,582	1	0,714	-0,391
Агресія і насильство	-0,109	0,596	0,616	0,714	1	0,464
Вольовий контроль	-0,385	0,291	0,439	0,391	0,464	1
Делінквентна поведінка	-0,357	0,759	0,953	0,539	0,648	-0,506
Схильність до ризику	-0,206	0,390	0,573	0,553	0,423	0,265
Імпульсивність	-0,482	0,188	0,307	0,209	0,153	0,524
Рішучість	0,214	0,059	0,088	0,022	0,180	-0,248
Самовладання	0,158	0,078	-0,023	0,097	0,075	-0,446
Наполегливість	0,391	-0,149	-0,164	0,057	0,051	-0,166
Самостійність	-0,025	0,024	-0,045	-0,152	0,007	-0,204

Таблиця з результатами кореляції за методиками «Дослідження імпульсивності», «Методика дослідження вольової організації особистості», «Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки», «Дослідження схильності до ризику».

Табл. 2

Індивідуально – психологічні особливості	Делінквентна поведінка	Схильність до ризику	Імпульсивність	Рішучість	Самовладання	Наполегливість	Самостійність
Схилн. до соці. бажаності	-0,357	-0,206	-0,482	0,214	0,158	0,391	-0,025
Схилн. до порушень норм і правил	0,759	0,390	0,188	0,059	0,078	-0,149	0,024
Схилн. до адиктивної поведінки	0,953	0,573	0,307	0,088	-0,023	-0,164	-0,045
Схилн. до саморуйнівної поведінки	0,539	0,553	0,209	0,022	0,097	0,057	-0,152
Агресія і насильство	0,648	0,423	0,153	0,180	0,075	0,051	0,007

Вольовий контроль	0,506	0,265	0,524	-0,248	0,446	-0,166	-0,204
Делінквентна поведінка	1	0,501	0,343	0,026	-0,061	-0,205	-0,069
Схильність до ризику	0,501	1	0,295	0,106	0,015	-0,105	-0,096
Імпульсивність	0,343	0,295	1	-0,447	-0,381	-0,516	-0,065
Рішучість	0,026	0,106	-0,447	1	0,481	0,737	0,407
Самовладання	-0,061	0,015	-0,381	0,481	1	0,5	0,521
Наполегливість	-0,205	-0,105	-0,516	0,737	0,5	1	0,344
Самостійність	-0,069	-0,096	-0,065	0,407	0,521	0,344	1

Методика «Дослідження імпульсивності» (В. Лосєнков);

Інструкція: Запропонований вам тест-опитувальник містить 20 запитань. До кожного із запитань додано шкалу відповідей. Уважно прочитайте кожне запитання і позначте номер вибраної вами відповіді. У тесті немає "поганих" і "гарних" відповідей. Намагайтеся почуватися вільно і відповідати щиро. Перевагу надавайте тій відповіді, яка перша спадає вам на думку.

Текст опитувальника

I. Якщо ви беретеся за якусь справу, то чи завжди доводите її до кінця?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не завжди.

II. Ви завжди спокійно реагуєте на різкі чи невдалі зауваження на свою адресу?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

III. Ви завжди виконуєте свої обіцянки?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

IV. Ви часто говорите і дієте під впливом миттєвого настрою?

1. Дуже часто.
2. Досить часто.
3. Досить рідко.
4. Майже ніколи.

V. Чи ви добре володієте собою в критичних, напружених ситуаціях?

1. Так, завжди володію.
2. Мабуть, завжди.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не володію.

VI. Чи часто у вас без видимих або достатньо вагомих на те причин змінюється настрій?

1. Таке трапляється дуже часто.
2. Буває час від часу.
3. Таке трапляється рідко.
4. Такого взагалі не буває.

VII. Чи часто вам доводиться робити щось наспіх, коли час обмежений?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

VIII. Чи могли б ви назвати себе цілеспрямованою людиною?

1. Так, звичайно.
2. Мабуть, так.
3. Швидше всього, ні.
4. Ні.

IX. Чи дотримуетесь ви у словах і вчинках прислів'я "сім разів відміряй, один раз відріж"?

1. Так, завжди.
2. Часто.
3. Рідко.
4. Ні, майже ніколи.

X. Ви нарочито байдужі до тих, хто несправедливо бубнить і зачіпає вас, наприклад, в автобусі чи трамваї?

1. Так я реаую майже завжди.
2. Так я реаую досить часто.
3. Я рідко так реаую.
4. Я ніколи так не реаую.

XI. Ви сумніваєтесь у своїх силах і здібностях?

1. Так, часто.
2. Інколи.
3. Рідко.
4. Майже ніколи.

XII. Чи легко ви захоплюєтеся новою справою, до якої потім можете швидко охолонути?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIII. Ви вмієте стримувати себе, коли хтось із дорослих незаслужено вам дорікає?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIV. Вам здається, що ви ще не знайшли себе?

1. Згоден, саме так воно і є.
2. Швидше всього, це так.
3. З цим я навряд чи погоджуюся.
4. Я з цим, звичайно, не згоден.

XV. Чи може під впливом яких-небудь нових обставин ваша думка про самого себе часто змінюватися?

1. Саме так.
2. Досить ймовірно.
3. Мало ймовірно.
4. Майже неможливо.

XVI. Зазвичай вас важко вивести із себе?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XVII. Чи виникають у вас бажання, які з багатьох причин нездійсненні?

1. Такі бажання виникають у мене часто.
2. Такі бажання виникають час від часу.
3. У мене рідко виникають такі бажання.
4. Заздалегідь нездійснених бажань у мене не виникає.

XVIII. Чи помічаєте ви, обговорюючи з кимось важливі життєві проблеми, що ваші погляди ще не визначилися?

1. Так, часто помічаю.

2. Іноді помічаю.
3. Помічаю, досить рідко.
4. Ні, ніколи не помічаю.

XIX. Чи трапляється таке, що якась справа вам так набридає, що, не закінчивши її, ви беретеся за нову?

1. Так, часто трапляється.
2. Іноді так буває.
3. Так буває досить рідко.
4. Таке майже ніколи не трапляється.

XX. Ви досить неврівноважена людина?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

Обробка результатів: У процесі обробки результатів підраховують величину показника імпульсивності Пі. Він є сумою балів, набраною за всіма шкалами тестуопитувальника. У даному тесті-опитувальнику чотирибальна шкала відповідей. Для запитань I, II, III, V, VIII, IX, X, XIII, XVI номер шкали відповідає кількості балів, тобто 1, 2, 3 або 4. Для запитань IV, VI, VII, XI, XII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XX бали підраховують за шкалою у зворотному порядку, тобто шкалі 1 відповідає 4 бали, шкалі 2- 3 бали, шкалі 3- 2 бали, а шкалі 4 - 1 бал.

«Методика дослідження вольової організації особистості» (А. Хохлов);

Інструкція: Ми пропонуємо вам відповісти на запитання, які спрямовані на з'ясування деяких особливостей вашої особистості та характеру. Уважно слухайте кожне твердження і в бланку відповідей поставте знак "+" проти вибраного вами варіанта відповіді: - "Безумовно, так"; - "Швидше так, ніж ні"; - "Швидше ні, ніж так"; - "Безумовно, ні". Щирі відповіді дозволять вам отримати про себе правильне уявлення та в майбутньому враховувати свої як слабкі, так і сильні сторони характеру. І навпаки, бажання здаватися кращими, ніж ви є насправді, обернеться марною тратою часу та отриманням відомостей, які не відповідають дійсності. Отримані результати будуть збережені в таємниці.

Текст опитувальника

1. Щастя - це коли пощастить.
2. Мої плани на майбутнє рідко були реальними.
3. Після того як я вже вирішив що-небудь зробити, я, як правило, ще вагаюся, перш ніж почати.
4. Часто через лінь я відкладаю розпочату роботу.
5. Часто я дію одразу, "не подумавши".
6. Звичайно без сторонньої допомоги я можу відволіктися від якої-небудь спокуси (читання цікавої книжки, приємна бесіда, хвилюючий телефільм і т.д.) та зайнятися потрібною справою.
7. У суперечках про життя я буваю правим частіше, ніж мої друзі.
8. Я вже вибрав справу, якій міг би присвятити все своє життя.
9. Я рідко запізнююся на заняття (роботу).
10. Я звичайно надто довго не можу зважитися на якусь справу.
11. Будь-яку справу я намагаюся довести до кінця.
12. Я більше, ніж інші, запальний і дратівливий.
13. Я легко переймаюся настроєм інших людей.
14. Майже все в мене виходить з першої спроби.
15. Я люблю читати книжки про життя славетних людей.
16. Мені вдалося позбавитися деяких шкідливих звичок (постійно запізнюватись, палити та ін.).
17. Про мене можуть сказати, що я не з боягузливих.
18. Я часто втрачаю інтерес до справи, яка ще недавно здавалася мені цікавою.
19. Розмовляючи з людиною, якої я соромлюся чи боюся, я звичайно так хвилююся, що моя мова помітно змінюється.
20. Найчастіше мене не потрібно підганяти, щоб довести розпочату справу до кінця.
21. Мені добре відоме почуття лінощів.
22. Я живу цікавим та повноцінним життям.
23. Майже завжди мені вдається виконати заплановане на день.
24. Я частіше буваю впевненим у собі.
25. У мене багато незавершених справ.
26. Я маю витримку і можу залишатися спокійним у критичних ситуаціях.
27. Вислухавши докази однієї зі сторін, які сперечаються, я звичайно приймаю її точку зору, а після вислуховування другої сторони - хотів би змінити думку на протилежну.
28. Моя впевненість іноді мені заважає.
29. Своє майбутнє я уявляю не дуже виразно.
30. Досить часто я не виконую обіцянок.

31. У новій, незнайомій ситуації я, як правило, розгублююся і ніяковію.
32. Я можу назвати себе людиною з твердим характером.
33. Часто тривожні думки дошкуляють мені настільки, що я довго не можу заснути.
34. По відношенню до товаришів я найчастіше буваю в ролі підлеглого, ніж начальника.
35. До цього часу ще нікому не вдалося вивести мене з себе.
36. Я можу віднести себе до людей, які чітко бачать своє життєве покликання.
37. Я хотів би досягти в житті багато чого, але погано уявляю, яким саме чином.
38. Коли я запізнююся на урок або заняття, мені звичайно буває важко відкрити двері й увійти.
39. Наполегливість - риса мого характеру.
40. Як правило, я господар свого становища.
41. Мені легше живеться, коли хтось із дорослих контролює кожен мій крок.
42. У своїх вчинках я повністю незалежний від інших.
43. Мене в житті цікавить то одне, то інше, і важко чомусь віддати перевагу.
44. Мені дуже не вистачає зібраності та акуратності в справах.
45. Я часто відчуваю невпевненість в успіху розпочатої справи.
46. У мене лінощів більше, ніж у інших.
47. Власні емоції мені часто заважають у житті.
48. Жити мудрими думками інших краще, ніж своїми.
49. Я інколи відкладаю дуже важливу розпочату справу.
50. Я хотів би докорінно змінити своє життя.
51. Я дотримуюся режиму дня навіть у вільний від роботи та навчання час.
52. Відповідаючи на всі ці питання, мені неважко було вибрати між "так" і "ні".
53. Я часто, не закінчивши однієї справи, беруся за іншу.
54. Мені, як правило, вдається змусити себе зробити не дуже приємну, але корисну в майбутньому справу.
55. Я досить часто роблю що-небудь з усіма за компанію, навіть коли не дуже хотів би цього робити.
56. Коли я зайнятий чимось дуже відповідальним, мою увагу все ж можна відволікти.

Обробка результатів Після заповнення досліджуваними бланку відповідей їм роздаються ключі відповідей, куди вони записують свої результати. В ключі (табл. 1) знак "№" означає номер твердження в опитувальнику, знак "++" - відповідь "безумовно, так", знак "+" - відповідь "швидше так, ніж ні", знак "-" - відповідь "швидше ні, ніж так" та знак "- -" - відповідь "безумовно, ні". Кругом у таблиці-ключі обводиться бал, який стоїть на тому місці, де учень при заповненні бланка відповідей поставив знак "+". Наприклад: на твердження № 8 досліджуваний дав відповідь "швидше так, ніж ні" та у бланку відповідей поставив знак "+" у другій колонці. Отже, у таблиці-ключі навпроти № 8 він обводить кругом цифру 2. Набрані бали сумуються по вертикалі, окремо за кожною колонкою. Результат фіксується внизу колонки (Ц =; О =; і т.д.). Потім сумуються результати перших шести колонок; сума фіксується під індексом "В". Результат сьомої колонки ("Щ") сюди не входить і розглядається окремо.

Розшифровка:

- Ц - ціннісно-сміслова організація особистості;
- О - організація діяльності;
- Р - рішучість;
- Н - наполегливість;
- С - самовладання;
- См - самостійність;
- Щ - показник неправди, щирості;

В - загальний показник (воля), який характеризує вольову організацію особистості в цілому

Значення отриманих сум балів за факторами: 0-8 балів - дана вольова якість потребує розвитку і тренування; її нерозвиненість заважає людині в досягненні поставлених завдань. 9-16 балів - дана вольова якість розвинута достатньою мірою. 17-24 бали - вольова якість має найвищий розвиток, є однією з найвизначніших у структурі вольової організації особистості. Слід звернути увагу учня на те, що без достатнього розвитку решти факторів постановка будь-яких особистих цілей, шляхи та способи їх досягнення можуть бути ускладнені. Досліджуваним, які набрали 17-24 бали за сьомим фактором ("Щ") повідомляється, що при відповідях на запитання вони були недостатньо відвертими, тому отримані результати не відповідають дійсності. їм пропонується заповнити опитувальник ще раз, даючи собі більш критичну оцінку. Загальний результат В: 0-48 балів - вольові якості особистості потребують тренування та розвитку. 142 Досліджуваному рекомендується серйозно працювати над собою. Особливу увагу слід приділити тим факторам, за якими у нього найменші суми балів. 49-96 балів - вольові якості особистості розвинуті достатньо. 97-144 бали - показник високого рівня вольової організації особистості, який свідчить про здатність досліджуваного з достатньою мірою усвідомленості та почуття реальності визначити для себе цілі, шляхи та способи їх досягнення. Досліджуваним, які набрали таку суму балів, нагадують про постійно існуючу можливість послаблення вольових якостей. Зведені результати заносяться у таблицю 2.

«Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки» (А. Орел);

Текст опитувальника

1. Я надаю перевагу одягу неяскравих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що мав зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що я іноді сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає "маминим синочком" і нічого не може досягти в житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре заплатили.
7. Іноді я відчуваю такий неспокій, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді я трохи вихваляюся.
9. Якщо б мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком - винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачливість.
11. Тільки слабкі і боязкі люди дотримуються всіх правил і законів.
12. Я вибрав би роботу, пов'язану із змінами та подорожами, навіть якщо вона була б небезпечною для життя.
13. Я завжди говорю тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає речовини, які збуджують і впливають на психіку, - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, я намагаюся не вживати лайливих слів.
16. Я думаю, що мені сподобалося б полювати на лева.
17. Я обов'язково помстився б за кривду, образу.
18. Людина повинна мати право випивати скільки хоче і де хоче.
19. Якщо мій приятель запізнюється, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені зазвичай утруднює роботу вимога зробити її до визначеного строку.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де потрібно.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний статевий потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо при купівлі автомобіля мені необхідно вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені б сподобалося займатися боксом.
26. Якщо б я міг вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре виражає прислів'я "сім разів відмірай, один раз відріж".
30. Я завжди купую квиток у громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Іноді мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають правду люди, які в житті дотримуються прислів'я "якщо не можна, але дуже хочеться, то можна".
35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після декількох невдач.
37. Якщо б у наш час проводилися бої гладіаторів, то я б обов'язково у них взяв участь.
38. Буває, що я іноді кажу неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.

40. Я краще погоджуся, ніж буду сперечатися.
41. Якщо б я народився в давні часи, то став би благородним розбійником.
42. Якщо нема іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали неспокій з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших у натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть нових, незвичних відчуттів і переживань - це нормально.
47. Іноді я нудькую на уроках.
48. Якщо мене хто-небудь випадково зачепить у натовпі, то я обов'язково вимагатиму вибачень.
49. Якщо людина дратує мене, то я готовий сказати їй все, що я про неї думаю.
50. Під час мандрівок і поїздок я люблю відхилитися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо ти вже сів за руль мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детективи, то мені часто хочеться, щоб злочинець уникнув переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюсь уникати в розмові висловлювань, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюся через дрібниці.
57. Коли мені перечать, я часто не стримуюсь і різко відповідаю.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, необхідно порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компанії, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата курять.
62. Мені подобається стан, який настає, коли вип'єш в міру і в гарній компанії.
63. Траплялося, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді, заради втіхи, я це роблю.
66. Я міг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення - це головне, до чого варто прямувати в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу пригадати випадок, коли я був таким злим, що хапав будь-яку річ і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну значно перебільшено.
75. Я рідко даю здачі, навіть якщо мене хто-небудь ударить.
76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина в запалі суперечки вживає "сильні" висловлювання –це нормально.
78. Я часто не можу стримати своїх почуттів.
79. Іноді я спізнався на уроки.

80. Мені подобаються компанії, де всі кепкують один з одного.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу утриматися від суперечки, якщо хто-небудь не погоджується зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував шкільні домашні завдання.
84. Я часто роблю вчинки під впливом миттєвого настрою.
85. Мені здається, що я не здатен ударити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець уник покарання.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні люди заслуговують на те, щоб їх обдурювали.
89. Іноді я буваю настільки роздратований, що грюкаю по столу кулаком.
90. Тільки неочікувані обставини і відчуття небезпеки дозволяють мені насправді проявити себе.
91. Я б спробував яку-небудь дурманячу речовину, якби напевно знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і мене не буде покарано.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так тягне стрибнути вниз.
93. Будь-який бруд мене лякає і викликає огиду.
94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити.
95. Я вважаю, що люди повинні взагалі відмовитися від вживання спиртних напоїв.
96. Я міг би на спір залізти на високу трубу.
97. Часом я не можу впоратися з бажанням зробити боляче іншим людям.
98. Я міг би після нескладних попередніх пояснень керувати гвинтокрилом

Ключ до методики

1. Шкала установки на соціальну бажаність:
 "-" 2, 4, 6, 21, 23, 33, 38, 47, 54, 79, 83, 87;
 "+" 13,30,32.
2. Шкала схильності до порушення норм і правил:
 "-" 1, 10,55,61,86, 93;
 "+" 11, 22, 34, 41, 44, 50, 53, 59, 80, 88, 91.
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки:
 "-" -95 ;
 "+" - 14, 18, 22, 26, 27, 31, 34, 35, 43, 46, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 74, 81, 91.
4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки:
 "-" - 24, 76;
 "+" - 3, 6, 9, 12, 16, 27, 28, 37, 39, 51, 52, 58, 68, 73, 90, 91, 92, 96, 98.
5. Шкала схильності до агресії і насильства:
 "-" - 15,40, 75, 85;
 "+" -3 , 5, 16, 17, 25, 37, 42, 45, 48, 49, 51, 65, 66, 70, 71, 72, 77, 82, 89, 94, 97.
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій:
 "-" - 29;
 "+" - 7, 19, 20, 36, 49, 56, 57, 69, 70, 71, 78, 84, 89, 94.
7. Шкала схильності до деліквентної поведінки:
 "-" -55,61,86 ;
 "+" - 18, 26, 31, 34, 35, 42, 43, 44, 48, 52, 62, 63, 64, 67, 74, 91, 94.

Процедура підрахунку тестових балів: Відповідно до ключа кожній відповіді присвоюється 1 бал. Потім за кожною шкалою підраховується сумарний бал, який і порівнюється з тестовими нормами. При відхиленні індивідуальних результатів від середнього сумарного 156 бала за шкалою більше ніж на 18 досліджувану психологічну характеристик можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний бал менший від середнього за тестовими нормами на 18, то досліджувана характеристика оцінюється як слабовиражена.